

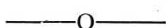
Nikola Kosanović

NATPISI I DEKORATIVNI ELEMENTI NA ORIJENTALNOM HLADNOM ORUŽJU MUZEJA SLAVONIJE

U većini nespécializiranih muzeja, oružje bilo koje vrste ili provenijencije, može se slobodno reći, više je dekorativan ili posebno atraktivan materijal koji je postavljen uglavnom zato da posjetioca privuče, impresionira, a rjeđe da kao studiozno ispitano sredstvo dopuni izvjesne zaključke ili zaokruži okvire neke teme ili vremena.

Međutim, poznato je koliko je oružje važno ne samo kao muzejski subjekt već i kao elemenat svakog analitičkog promatranja bilo kojeg historijskog, arheološkog ili tome sličnog problema. U ovom slučaju za nas je od posebnog interesa orijentalno, naročito tursko oružje.

Ono je u isti mah i svjedok i spomenik jednog vremena u kojem je oružje bilo dio svakidašnjice, dio nošnje i istovremeno neka vrsta simbola i garancija moći. Ono je ovdje i dokumenat o nastajanju i trajanju jedne vlasti. Ukratko rečeno, u općoj krizi historijske građe i to bez obzira iz kojeg se ugla promatra, oružje je prvorazredan izvor saznanja i kao takvo ni u kojem slučaju se ne može i ne smije zapostaviti.

U dosta bogatoj zbirci oružja Muzeja Slavonije iz različitih kulturnih krugova i epoha najbrojnije i najraznovrsnije je upravo staro orijentalno oružje. I zbog toga, zbog njegove brojnosti, specifičnosti, a posebno dekorativnosti posvećujemo mu ovom prilikom posebnu pažnju s napomenom da će isključivo biti riječ o orijentalnom hladnom oružju.

Među izabranim primjercima jatagana, noževa i sablji neki predstavljaju mala remek-djela kovačke vještine, kujundžijskog i srmadžijskog zanata, što je najkonkretnije izraženo u bogatstvu inkrustiranih motiva i ostalih elemenata orijentalnih ukrasa.

Posebnu pažnju privlače dekorativni elementi na sječivima oružja koji su u stvari jedno kitnjasto preplitanje geometrijskih i floralnih motiva s tekstovima iz Kur'ana te arapskim i turskim imenima i godinama.

Nažalost, treba odmah reći, iako veći dio izabranog oružja nosi godinu kovanja, ime majstora pa čak i ime njegovog nekadašnjeg vlasnika, to je sve još uvijek premalo za njegovo pobliže označavanje. To što se zna isviše je uopćeno. Majstori koji su oružje kovali, bili su nožari (bičakdžije), jatagandžije i sabljari. Ukrasili su ga kujundžije, srmadžije ili teldžije. U tančine poznata je i tehnologija i organizacija njihovog rada. Tipološki mo-

že se odrediti i mjesto njihovih radionica. Sve ostale pojedinosti identiteta kako pojedinih majstora tako i vlasnika oružja, u oskudici esnafskih deftera i drugog izvornog materijala, može se, a to i pokušavamo, saznati samo posredno, bilo na temelju sličnih ali determiniranih primjeraka u drugim zbirkama ili na temelju komparativnog materijala publiciranog u stručnim knjigama i časopisima.

Od izabranog hladnog oružja najviše je jatagana. Većina ih je s inkrustiranim godinama iz čega je vidljivo da vremenski spadaju isključivo u 18. i 19. st. Među njima najstariji je jatagan, inv. br. 383 koji je datiran s 1710. godinom. Nekoliko primjeraka nije uopće kronološki označeno. Kao po pravilu, ovi jatagani su mnogo skromnije i jednostavnije izrade, starijeg su izgleda i slabije sačuvani. I nije isključeno da zaista i potječu iz jednog ranijeg vremena, iz neke radionice bez veće reputacije i duže kovačke tradicije. Tko zna, možda čak iz neke nožarske ili jatagandžijske radionice, ako ne baš turske varoši Osijeka, a ono možda iz nekog drugog grada turske Slavonije. A to bi onda bilo tamo negdje iz 16. i 17. st. Istina, ova pretpostavka je samo nabačena, ali možda ju ne treba sasvim ni baciti. Skloniji smo ipak pretpostavci, da su i ovi nedatirani jatagani kao i većina ostalih jatagana, bez obzira na njihovu starost, dospjeli na slavonski teren uglavnom kao trofejno oružje koje je zaplijenjeno u brojnim austro-turskim ratovima koji su se manje ili više vodili kroz čitavo 18. stoljeće.

Sablje, od kojih smo izabrali najinteresantnije i najdekorativnije, potječu bez iznimke iz 19. stoljeća.

Kod izbora spomenutih vrsta oružja, a naročito kod jatagana i noževa polazni interes usmjeren je u više pravaca. Prvenstveno tu je želja, da se ukazivanjem na njihove karakterističnosti, a posebno na ornamente i natpise, razne simbole i signature, pomogne u pronalaženju analognih predmeta, u utvrđivanju njihove provenijencije ili ukratko u iznalaženju što više elemenata koji bi mogli pružiti dragocjene podatke o majstorskim radionicama ili vlasnicima oružja, a pogotovo ako bi se iz njih moglo saznati bilo što što je posebno u vezi s turskim razdobljem Slavonije.

PROIZVODNJA HLADNOG ORUŽJA U NAŠIM KRAJEVIMA

Prije nego što pristupimo nekoj podrobnijoj analizi spomenutog oružja u cilju iznalaženja vlasnika, majstora i majstorskih radionica, da podsjetimo samo — koliko je najnužnije potrebno radi stvaranja izvjesne veze između oružarskog zanatstva u drugim krajevima s mogućom proizvodnjom oružja u Osijeku i Slavoniji za vrijeme Turaka — da su Osijek i okolni dio Slavonije bili pod turskom okupacijom od mohačke bitke 1526. godine pa sve do strahovitog turskog poraza kod Haršanja 12. VIII 1687. god.

O čitavom ovom razdoblju imamo jednu maglovitu sliku dopunjenu nagađanjima; o političkim prilikama, o strukturi društva, životu ovdašnjih ljudi i etničkim odnosima, a sve to na temelju šturih vijesti iz orijentalnih arhiva, usputnih zapisa i topografskih podataka o pojedinim mjestima, a posebno Osijeku.

O ekonomici, naročito trgovini i zanatstvu, obimu i organizaciji proizvodnje ta slika je još nejasnija. Međutim, ako se zna, da je život u svim krajevima evropskog dijela otomanskog carstva tekao uglavnom po istom obrascu, onda nema razloga, da na osnovi analogije ne zaključimo da su,

kako ostale prilike tako i privredna strujanja u turskoj Slavoniji tekla po istom uzoru. Time bi ujedno bilo rečeno, da je gotovo u svim mjestima gdje je bilo Turaka odnosno muslimanskog stanovništva koje je uživalo poseban status bilo i njima svojstvene trgovine i karakterističnog zanatstva. Prema tome sasvim je vjerojatno da je i u ovdašnjim turskim varošima, uz ostale zanatlije bilo i oružarskih majstora. Tim više što su i okolnosti zbog kojih je upravo ta djelatnost cvala u turskoj carevini, bile i ovdje gotovo iste.

Oružje kao najvažniji instrument sile, najmoćnije sredstvo autoriteta vlasti i ličnosti, simbol dostojanstva pa čak i dio nošnje (muslimanske) sasvim sigurno imalo je u turskom periodu i u ovim krajevima izuzetnu vrijednost. Potrebe za njim rasle su u razmjerama s turskim osvajačkim ambicijama i podjarmljivanjem novih naroda što je samo po sebi povećavalo i otpor turskoj vlasti. Ovo je povlačilo za sobom i sve veće potrebe za oružjem svih vrsta.¹ To je pridonijelo i razvitku specifičnih oružarskih zanata: puškarskog, nožarskog, jatagandžijskog, sabljarskog i t. sl. Svi ovi zanati, prema tome i jatagandžijski, razvili su se manje ili više nakon dolaska Turaka. Na to upućuje ne samo ime »jatagan« već i nazivi alata i cijelog procesa njegove izrade.

Vjerojatno su se, u prvo vrijeme, jatagani kao i sve ostalo oružje izrađivali u turskim vojnim radionicama. Samostalni majstori izvan vojnih garnizona javljaju se od druge polovine 16. stoljeća. Koliko se zna, tim poslom su se u prvo vrijeme bavili uglavnom janjičari koji su se u općoj krizi otomanske carevine, zbog nedovoljne i neredovite plaće sve više posvećivali drugim zanimanjima i tako se postepeno uklopili u gradsku privredu. Tamo su postali i osnivači raznih oružarskih čaršija opredijeljenih za izradu raznih vrsta oružja.² U svakoj prilici i nadalje su se prvenstveno zadovoljavale potrebe vojske, a tek onda ostalih. I zato pretpostavljamo, da se oružje radilo u svakoj turskoj varoši s vojničkom posadom iako su postojali istaknuti centri u kojima se izrađivalo »oružje na glas« kao na pr. Peć, Prizren, Foča i Skadar za izradu čuvenih pištolja »celina« i pušaka »šišana«, a Sarajevo, Foča, Herceg-Novi, Kotor, Risan, Užice, Prizren, Travnik i Skoplje za izradu jatagana i noževa.³ Prema tome postoji mogućnost da se oružje svih tih vrsta radilo i u turskoj Slavoniji, dakle i u »varoši« ili »kasabi Osijek«, za koju znamo iz zapisa Bartola Kašića (1612. god.)⁴ i Evlije Čelebije (1664. god.)⁵ da je istovremeno bila i jako vojničko uporište i značajan ekonomski centar. Razumljivo da će ovakve tvrdnje ostati sve dotle u sferama hipoteza dok za nju ne dobijemo bilo kakvu materijalnu potvrdu.

Zbog toga ćemo pitanje proizvodnje bilo koje vrste oružja u Osijeku i Slavoniji ostaviti ovom prilikom otvoreno, a prilikom obrade hladnog oružja — koje nam je na raspolaganju u Muzeju Slavonije — pridržavat ćemo se općenito usvojene tipologije orijentirane na poznate oružarsko-proizvodne centre kao što su: Prizren, Skadar, Peć, Foča i dr.

ORNAMENTALNI MOTIVI, NATPISI I UKRASI NA ORUŽJU

U bogatstvu varijanata zapadnoevropskog i istočnjačkog oružja u kojem zapadnjačko ima izvjesnu prednost u tipovima i formama, istočnjačko prednjači bujnošću i raskošnošću opreme. To u izvjesnom smislu pokazuje veću sklonost orijentalnih majstora za kićenje i ukrašavanje oružja. A to opet, psihološki gledano, proizlazi iz prirodnih sklonosti istočnjačkih mentaliteta i karaktera što vjerojatno potječe još od naroda koji su stvorili

muslimansku civilizaciju: Arabljana, Perzijanaca, Mongola i Turaka Svi su oni voljeli bogato ukrašene predmete, koji su se mogli prenositi — a to je zajedničko naslijeđe još iz nomadske prošlosti.⁶

U kulturnohistorijskim analizama umjetničkog stvaralaštva dvaju anti-podnih krugova općenito je poznato, da su se do određenog vremena dok su postojale čvrste granice između Istoka i Zapada, zapravo između dva različita gledanja i shvaćanja svijeta i sve forme stvaralaštva razvijale u određenoj čistoći bez većih miješanja međusobnih utjecaja. To posebno vrijedi za istočni svijet koji je ljubomorno čuvajući tradicije dominantne religije ujedno čuvao i islamsko kulturno naslijeđe koje predstavlja jednu čudnu mješavinu starokršćanskog i bizantijskog stila s odjecima helenističkih i rimskih oblika kao i umjetničke tradicije Perzije.⁷

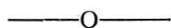
Tek od 18. st. kad nastaje period postepenog ali stalnog povlačenja turskog carstva otvaraju se vijekovima zamandaljene kapije. Turska ma koliko bila do tada konzervativna i zatvorena, postajala je sve pristupačnija utjecajima sa zapada. I u dubokoj krizi svoga sistema i preživjelih proizvodnih odnosa postepeno je primala ne samo zapadnoevropski način proizvodnje već je i svoj ukus znatno prilagođavala ukusu Zapada. Tako se je, u svakoj vrsti stvaralaštva, bez obzira da li ono bilo čisto utilitarističko tj. okrenuto praktičnoj strani života, ili se ono izdizalo prema sferama umjetnosti, osjećao sve jači vjetar zapadnoevropskih stilskih strujanja. Tako se postepeno počinju preplitati geometrijski ornamenti maurskih arabeski, stilizirani biljni i životinjski dekor originalnog »rumi« stila sa sve češćim elementima zapadnjačkog baroka i rokoka.⁸

To se osjeća ne samo u sferama tzv. visoke umjetnosti već i u njenim perifernim dijelovima primjenjene umjetnosti, u predmetima umjetničkog obrta tursko-arapskog smjera kao što su ćilimarstvo, izrada odjeće, nakita, obrada metala, a posebno izrada i ukrašavanje oružja.

Ovako postavljajući stvari u sve uže okvire, svest ćemo ih u najuži obim našeg posmatranja, na oblike i način ukrašavanja sasvim određenih vrsta orijentalnog oružja.

U zemljama islama koje su u doba svoje ekspanzivne moći imale velike potrebe za oružjem ova izgradnja zanatske umještosti razvila se do vrlo visokog stupnja. Smatra se da je umijeće islamskih oružara doseglo vrhunac tamo negdje u 13. i 14. st. I od tada pa sve do novijeg vremena najbolji oblici su se zadržali i ostali dugo kao uzor. Pri tome treba imati u vidu da su stari orijentalni kovači oružja pored praktične strane njegovali i pazili i na estetsku izradu svih vrsta oružja u čemu su istočnjačka inventivnost, fantazija i sklonost za kićenjem došli do punog izražaja.⁹

Rijetko koje oružje se tako sjajno opremalo kao hladno oružje, pogotovo jatagan i sablja.

Upoređujući jatagane i sablje koje smo izabrali za ovaj naš pregled možemo reći, da jatagani izuzevši nekoliko primjeraka nešto zaostaju, ne samo kvalitetom već i izradom, od sablji od kojih naročito sablje inv. br. 349 i 579 predstavljaju vrhunski domet majstorstva. No, bez obzira na ukazane razlike i pojedini jatagani zaslužuju svojom dekorativnošću punu pažnju.

Tu odmah treba reći, da iako su oblici oružja i njihovi dijelovi radi svrhe i praktičnih razloga bili ono primarno na što je trebalo obratiti pažnju kod njihove izrade, ipak su vješti majstori našli dovoljno mogućnosti da i na ograničenom prostoru kao što su: sječivo i držak sa svim njegovim dijelovima (kabza, hašrma, parazvane) majstorski urežu ukrase.

Prilikom dekoracije i obrade metalnih i drvenih dijelova, majstori su se služili najrazličitijim tehnikama: kovanja, lijevanja, rezbarenja, graviranja, tauširanja, tehnikom filigrana, iskucavanja i dr.

Ornamentika u svoj svojoj raznolikosti najzastupljenija je na sječivu jatagana, noževa i sablji. Ovo dekoriranje hladne čelične plohe primjenjuje se u rasponu od primitivno cizeliranih vijugavih i isprepletenih crta izvučenih krutom rukom istog majstora kovača koji je iskovao sječivo pa sve do umjetničkih inkrustacija zlatnom i srebrnom žicom u pravilnim spleto-vima motiva u koje su ponekad umetnuti izvanredno stilizirani primejrci arapske kaligrafije s imenima majstora, vlasnika, godinom izrade, »ajom« iz Kur'ana ili kraćih izvoda orijentalne poezije ili filozofije.

U primjeni ovih ukrasa karakteristično je da su — zbog poznate zabrane i odbojnosti islama prema likovnim predstavama — vješti majstori i umjetnici na islamskom području rijetko svoje radove ukrašavali realnim, animalističkim ili biljnim motivima. Oni uglavnom traže izlaz u apstraktnim ukrasima, individualiziranim neiscrpivom domišljatošću kao što su: geometrijski i grafički motivi najčešće kombinirani sa stiliziranim arapskim natpisima, zatim linearni motivi sa sklonošću prema arabeskama i njenim skladnim zavojitostima i zapetljajima.¹⁰

Sve ove elemente susrećemo jednako u svim granama orijentalne umjetnosti, uključujući tu i tursku, kao i na predmetima umjetničkog obrta kao što su oružje, nakit, keramika, odjeća itd.

Posebno treba naglasiti, da ovakav način orijentalnog ukrašavanja ima dvojaku svrhu — da pored toga što dekorira, daje topliji ton predmetima čija je inače upotrebna svrha hladna čak i surova, ujedno ima i magičnu i simboličnu funkciju, što potvrđuje i P. Wertheim kad kaže: »... ornamenat jest i bio u svako vrijeme simbol«.¹¹

I zbog toga uz ornamenat na jataganima, noževima i sabljama »... ispisana je jazija, ispisana su arapska slova. Vjerovalo se da su ta slova i ta jazija čudotvorni i da čuvaju onoga tko to oružje nosi...«.¹² Radi toga ovako signirano oružje bilo je uvijek više traženo, a ponekad čak i vrlo dragocjeno, a i rado se nosilo.

Jatagani i sablje upotrebljavali su se i u narodnoj medicini. Olakšavali su porod porodilji ako se stavilo pod jastuk jatagan ili sablju ili ih se objesilo iznad glave. Nadalje vjerovalo se i to da će dijete rođeno pod tako postavljenim oružjem biti zdravo i napredno. Isto tako, bolesnik je radi ozdravljenja pio vodu u kojoj je prethodno opran jatagan. »... I rane su se povezivale jaglucima na kojima je bio izvezen jatagan...«.¹³

Ovi natpisi i znakovi po vjerovanju vlasnika oružja bili su u isti mah i zaštita od uroka i od lomljenja oružja. Vlasniku je osigurana neranjivost, dok je njegov protivnik osuđen na nemoć i t. sl.¹⁴

(kabza od arap. riječi »qabda« — držak, ponekad samo koštani, drveni ili metalni dio drška. Parazvane od turske riječi »perazvane« — dio koji ulazi u držak sablje, noža ili jatagana. Hašrma, pretpostavlja se da dolazi od turske riječi »hasir« — koji skuplja tj. metalni dio koji spaja oba dijela drška.)

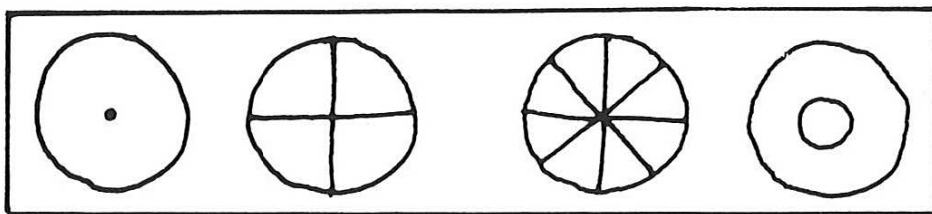
Znakovi koji se nalaze i na izabranim primjercima oružja uglavnom su se dobro sačuvali i to zahvaljujući prvenstveno pogodnim tehnikama cizeliranja i inkrustacije. A ako je i izgubilo nešto od svoje jasnoće onda je to zbog toga, što je rad bio površniji i plići te se ukucana žica, nešto s vremenom, a nešto upotrebom istrošila. No uglavnom, čitav posao dekoriranja na većini primjeraka, naročito na sabljama, obavljen je potpuno i vještinom i ukusom istinskih umjetnika. Ornamenti i natpisi ostali su dobro sačuvani tako da Elfatih Mustafi, studentu Poljoprivredno-tehnološkog fakulteta u Osijeku, inače iz Sudana i književniku Čamilu Sijariću nije bilo teško natpise pročitati na čemu im se posebno zahvaljujem.

Kao treći elemenat, uz ornamente i natpise, koji se često koristio prilikom ukrašavanja oružja, javljaju se čisti simboli, motivi sasvim određenog značenja koji su se upotrebljavali kao piktogrami još davno prije pojave islama. Oni imaju uglavnom mistično značenje. Tako, kao neku vrstu »hamajlije« susrećemo tauširanu srebrom ili zlatom šestokraku zvijezdu koju Turci zovu »Mühürü Sülejman« — Solomonov pečat, koju pored Židova često upotrebljavaju i Arapi i Turci, vjerujući da je bila urezana na Solomonovom prstenu. Solomona su, kao što znamo, mnogi istočnjaci poštovali ne samo kao sinonim mudrosti veći i kao velikog čarobnjaka.¹⁵

Isto tako, uz »aje« iz Kur'ana pisane staroperzijskim, arapskim ili turskim jezikom, susrećemo na oružju kao čest motiv i stiliziranu kupolu Omarove džamije u Jerusalimu.¹⁶

U narodnim pjesmama ističe se sablja s »muhurom šeiha ćabinskog« koji su hadžije dobivale uz blagoslov na hadžiluku u Ćabi (»hadžidimiskije«).¹⁷

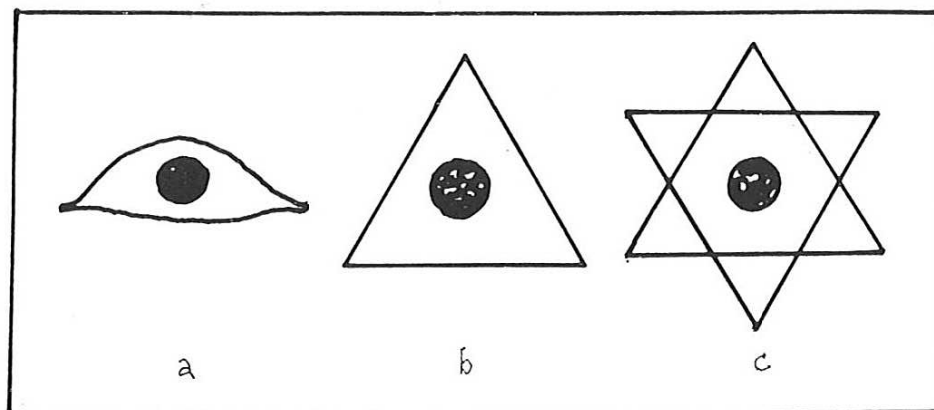
Sunce, izvor svjetla, topline i cjelokupnog života na zemlji, jedno je od najpoštovanijih božanstava starih naroda. Kao simbol u brojnim šematskim oblicima, ostalo je prisutno u dekoracijama istočnih naroda i to sve do novijeg vremena i kao takvog ga nalazimo i među ukrasima na oružju.

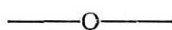
Sl. 1 Sematski oblici prikazivanja boga Sunca 1. Simbol Sunca kod Sumerana, Hetita i Kaldejaca, 2. Simbol Sunca koje baca zrake na četiri strane svijeta. 3. Put Sunca s osam zraka, česti oblik na hetitskim svetim simbolima, 4. Okrugla ploča s rupom u sredini prozvana Pi, koja kod Kineza simbolizira svemir¹⁶

Upoređujući motive na jataganima iz ovdašnjeg muzeja s motivima na jataganima iz zbirke Vojnog muzeja JNA u Beogradu, koje je prema Arsevenu i Westermarcku analizirala Ljubinka Rajković,²⁰ s motivima koje spominje Čurčić na jataganima sarajevskog Zemaljskog muzeja²¹ i Praunspenger na jataganima koji su danas uglavnom u Povijesnom muzeju Hrvatske u Zagrebu²² — vidljivo je da su motivi gotovo svuda isti. Prema tome nisu ništa tipično, još manje putokaz koji bi nas upućivao na pojedine kovačnice oružja. Oni su izgleda samo jedan od elemenata dekoracije dodavan

obično s čisto magičnom svrhom. Zbog toga ćemo se na njih osvrnuti prilikom pojedinačne analize ornamenata, natpisa i ostalih ukrasnih elemenata na pojedinim primjercima oružja.

Sl. 2. Oko, talisman protiv uroka
a) Oko, b) Oko smješteno u trokutu, c) Dvostruko oko u obliku šestokrake zvijezde (Solomonov pečat).¹⁷

Kad je već riječ o ukrašavanju oružja tehnikama cizeliranja i inkrustacije onda ne možemo mimoći ni ostale tehnike kao što su: tehnika iskucavanja, filigrana, lijevanja i sl. kojima su dekorirani pojedini primjerci i to tim više što su one od rijetkih elemenata koji mogu pružiti dragocjenu orijentaciju u pogledu mjesta izrade i tipologije.

I ova komponenta najevidentnija je kod jatagana, jer upravo se kod nje vide oštre tipološke razlike i to ne samo u načinu i kvaliteti izrade već i u primjeni određenih ukrasnih elemenata kao i vrsta materijala karakterističnih za mjesta izrade. Prema tome izabrani jatagani mogu se svrstati u tri osnovne grupe unutar kojih postoje veće ili manje podudaranosti.

Kao što smo već rekli, sudeći po jataganu obilježenom s 1710. godinom, najstariji i najjednostavniji su jatagani »crnosapci«, najbrojniji »bjelosapci«, a najraskošnije su opremljeni jatagani s metalnim drškama (kabzama), izvedenim u finoj srmarskoj odnosno filigranskoj tehnici.

Od spomenutih vrsta svaka je po nečem interesantna, ali ipak veću pažnju privlače dvije posljednje. Prema elementima koje je dala Đurđica Petrović²³ u jednom slučaju se radi o tzv. »prizrenskom« tipu, a u drugom o »skadarskom« koji su i najčešći i najtipičniji za naše područje.

Za oba ova tipa karakteristična je obilna upotreba spletova tordirane žice i romboidnih pločica, kako na parazvanama tako i na hašrmi, što Nopcsa uzima kao sigurne indikatore za određivanje provenijencije, jer kaže: »... da je za albanski rad u srebru tipična romboidna ornamentika, jer se ona nalazi na dovoljno poznatim drškama jatagana iz Albanije.²⁴

I danas još se uvijek romboidi javljaju u filigranskoj tehnici albanskih majstora. Prema tvrdnji Đ. Petrović, u Prizrenu je u 19. st. bilo dosta kujundžija Albanaca, ali katoličke vjere »... koji su stajali pod jakim utjecajem skadarskih majstora odakle su primali i tehnike rada...«,²⁵ a upravo su Skadar i Prizren bili centri veoma razvijenog kujundžijskog odnosno filigranskog zanata. Međutim, u nečem osnovnom su se razlikovali proizvodi ovih kujundžija — u vrsti metala kojeg su koristili. Đurđica Petrović poseb-

no proučavajući ovaj problem u nekadašnjim glavnim centrima nožarskog zanata (»bičakdžiluka«), uočila je da oružje s okovima finije izrađenim i u srebru uglavnom potječe iz Skadra, dok ono s okovima od drugih metala čak možda i s istim filigranskim elementima potječe iz Prizrena ili je u najmanju ruku rađeno pod jakim utjecajem prizrenskih majstora.²⁶

JATAGAN ILI HANDŽAR?

Kao što smo već rekli od cjelokupnog orijentalnog, naročito arapsko-turskog oružja najbrojniji su, u zbirci Muzeja Slavonije, jatagani i njih smo u najvećem broju i izabrali. Radi toga im u ovom prilogu dajemo izvjesni prioritet.

Posvetit ćemo im i nešto više prostora jer je i problem determiniranja kod jatagana složeniji nego kod ostalog oružja. I to najviše zbog toga što je malo publiciranog i uporednog materijala pomoću kojeg bi mogli odrediti mjesta njihove izrade. Nema ni tako karakterističkih elemenata koji bi nam mogli poslužiti kao sasvim siguran putokaz za određivanje pojedinih majstorskih radionica. A što je još gore, jatagani koji su u upotrebi već stoljećima vrlo su se malo tokom vremena mijenjali.

Da ne bi već u početku bilo zabune, potrebno je istaći evidentne razlike između dva inače vrlo srodna oružja, jatagana i handžara, koji se često poistovjećuju. Za čudo ovu sinonimnost nalazimo podjednako kod laika kao i kod nekih tako dobrih poznavalaca oružja kao što su: Demmin, Boenheim, Kraemer i kod nas Čurčić i Praunsperger. Pojmovi jatagan i handžar jednako često se poistovjećuju i kod naroda naročito u narodnim pjesmama kao i u suvremenim muzejskim zbirkama. I upravo zbog toga što i danas još mnogima nije jasna ova razlika ili joj se ne posvećuje dovoljna pažnja neće biti na odmet da sličnim raspravama dodamo još jedan mali prilog.

Ako se prelista Boenheimova knjiga »Waffenkunde« već pri prvom pogledu na opis slike br. 319. na str. 280. vidi se da Boenheim ne razlikuje handžar od jatagana. Iako je na slici tipični jatagan on ga naziva: »Türkischer Handschar mit Griff aus Wallrosshorn...« I dalje nastavlja u tekstu:

»... U arapsko-turskim zemljama stvorila se od 16. st. vrsta oružja, koja svojim dimenzijama stoji između sablje i noža: to je handžar ili kandschar. Veliki handžar ima dvostruko savijenu u šiljak izrađenu oštricu. Oštrica je najprije nešto konkavna, poslije se savija konveksno. Mali handžar, običnije zvan jatagan ili yatagan, svojom formom potječe iz Istočne Indije...«²⁷

Čini se, da je od Boeheima ovakvo tumačenje pojmova jatagan i handžar prihvatio i Hans Kraemer u knjizi »Der Mensch und die Erde« kad kaže:

»... Pored sablje tj. savinutog mača javlja se više na Orijentu nego u zapadnim zemljama vrsta savinutog mača gdje je oštrica na unutarnjoj savinutoj strani. Drugim riječima to je srpoliki mač. Ovamo spada podmukli handžar čija je oštrica najprije konkavna, naravno znatno blaže nego kod srpa. Jednako oblikovan je i manji na cijelom balkanskom području jako rašireni jatagan...«²⁸

Tačnu razliku između jatagana i handžara nisu pravili ni Boenheimov savremenik Demmin²⁹ ni kasnije kod nas poznati Vejsil Čurčić. Samo s razlikom što su Boenheim, Kraemer i Demmin prema veličini odnosno dimenzijama zamjenjivali jatagan i handžar, Čurčić ih poistovjećuje kad govori: »jatagan ili handžar«. Čurčić doduše nalazi podlogu za ovakvu identifikaciju u narodnoj poeziji gdje se jednom u bensilahu spominje handžar, a drugi puta jatagan ili još jednostavnije obadva oružja pod zajedničkim terminom — »dugi nož« što je u izvjesnom smislu pandan sveobuhvatnom narodnom nazivu za sve pištolje — »kratka puška«.³⁰

Očito je da Čurčić nije ulazio u dublju studiju ovog problema već je prihvatio stvari kakve jesu. A od njega, koga se dugo smatralo pouzdanim autoritetom, prihvaćena je ova zabluda i kod kasnijih sabirača i proučavalaca oružja.

Kod nas je prvi S. Trojanović ukazao na postojeću razliku:

»... Pogrešno se identificira handžar s jataganom. Među njima je bitna razlika u tome što je handžar znatno manji od jatagana i za razliku od ovog koji je samo s jedne strane naoštren, handžar je s obje strane oštar.«³¹ Međutim Trojanović je na tome i ostao a da nije dao ikakvu čvršću potvrdu za svoje mišljenje.

Zato ćemo se koristiti pouzdanijim mišljenjem turskih leksikografa i lingvista kojim se poslužila i Ljubinka Rajković u svojoj studiji o jataganima Vojnog muzeja u Beogradu.

U turskim riječnicima decidirano stoji da je »hančer« — dvorezni nož ili »handžer« — veliki nož s krivim sječivom s obje strane. Kod jatagana kojeg potpunije nazivaju »jatagan — bičagi« tj. »jatagan — nož« zna se, da je oštar samo s jedne strane. No nije razlika samo u tome. Jatagan i handžar se razlikuju i po veličini. Jatagan je, naime, za dvije trećine veći od handžara.³²

Upravo radi tog odnosa u veličini između jatagana i handžara ima izvjesnih dvoumljenja, da li je jatagan zaista nož kako se to ponekad tvrdi ili vrsta mača kako to kaže Trojanović.³³ Ako bi se kao osnovni kriterij uzela veličina onda bi se teško došlo do pravog odgovora. No i tu, smatramo, trebalo bi dati prednost leksičkom momentu prema kojem Turci, kao što rekosmo, jatagan nazivaju »jatagan—bičagi« tj. »jatagan—nož«, a ne »jatagan—meći« odnosno »jatagan—mač«.³⁴

Inače, da nema navedenih različitosti, nekad bi bilo teško razlikovati jatagan od handžara jer imaju gotovo iste elemente. Oba ova velika noža sastoje se uglavnom od ovih dijelova: čeličnog manje ili jače iskrivljenog sječiva i drška — »kabze« ili »kamze«, koji su ukrašeni na isti način i završavaju s dva velika, karakteristična uha.

Kod determiniranja obje vrste ovih velikih noževa, sječivo je od sekundarnog značaja. Ono se kroz duge tokove vremena vrlo malo ili nikako nije mijenjalo i ne može poslužiti kao indikator za bilo kakvo poblize označavanje. Odlučujući su samo inkrustirani i drugi ukrasni elementi i posebno oblik i materijal od kojeg je izrađen držak.

Prema dršku izvršeno je i izvjesno kategoriziranje jatagana ili handžara. Tako se, jedni i drugi, u narodu jednom nazivaju: somnjaci ili somnije, drugi puta bjelosapci ili crnosapci. Već prema tome, da li su dršci izrađeni od bijele slonovače, goveđe cjevanice ili bivoljeg crnog roga ili drveta.³⁵

Dršci mogu biti izrađeni i od metala i onda je to obično u finoj filigranskoj tehnici. No, bez obzira na vrstu materijala svi dršci završavaju s dvije karakteristične široke račve ili uha.

Ove račve ili uši imale su dvostruku ulogu: omogućavale su čvršće držanje jatagana u ruci, a ponekad pri upotrebi puške u borbi ratnici su zabili jatagan u zemlju i između širokih račvi naslanjali cijevi svojih dugačkih pušaka.³⁶ Praunspergerova tvrdnja, da su pješaci u borbi s konjicom jatagan upotrebljavali tako, da su tupu stranu jatagana prislonili na podlakticu lijeve ruke, a njegove široke uši uprli u zalakticu i »... tako čvrsto držeći ovaj veliki nož za oštricu u zavinutoj ruci ratnik bi dočekaao navalu konjanika...«³⁷ čini nam se besmislenom, jer dovoljno je prihvatiti jatagan na opisani način pa da se čovjek u to uvjeri.

U zbirci Muzeja Slavonije raspolažemo s primjercima svih opisanih vrsta jatagana i s njima ćemo se pozabaviti kasnije pojedinačno. Tipičnih handžara ovaj muzej nema.

Jatagan vuče svoje daleko porijeklo iz Azije gdje su nekad živjeli mnogi turski narodi. Kod našeg naroda jatagan se počinje upotrebljavati tek nakon dolaska Turaka. Kao veoma pogodno oružje jatagan je brzo prihvaćen i od naših ratnika tim više što je u stalnim borbama s Turcima dosta toga zaplijenjeno i tako je postalo sastavni dio naoružanja naših ljudi. U stalnim borbama za opstanak jatagan se najduže zadržao u Crnoj Gori što se često ističe u crnogorskoj narodnoj poeziji, a posebno u velikim spjevovima Petra Petrovića Njegoša. Jatagan je vrlo efikasno oružje i u srpskim narodnim ustancima početkom prošlog stoljeća, gdje ga nalazimo jednako u naoružanju običnih boraca kao i kod ustaničkih vođa.³⁸

U opremi Turaka nalazimo ga kod onih koji nisu imali pravo nositi sablju. Prema turskoj feudalnoj ljestvici, sablje su nosili samo spahije i begovi dok su age smjele nositi samo jatagan.³⁹

J A T A G A N I

Na osnovi svega što je do sada rečeno, jatagane smo zbog zajedničkih elemenata svrstali u tri grupe. Razumljivo da i unutar tih grupa ima izvjesnih odstupanja ali ne tolikih da bi zbog toga pojedine jatagane morali izdvojiti u posebnu kategoriju.

Crnosapci (neodređenog tipa)

Jatagan inv. br. 333: Dužina cijelog jatagana je 78 cm. Okovani držak je od čakanovanog lima s iskucanim ornamentom. Na jednoj strani sječiva je dosta primitivno i plitko tauširani uzdužni ornamenat s ukomponiranim natpisom:

Izradio: ADLAN

Vlasnik: HASAN ALA

I zatim u uzdužnom dijelu ornamenta »aja«:

MI TI SE MOLIMO MUHAMEDE JER JE TVOJA DOBROTA NAŠ
IDOL

Iako nema godine izrade, ovaj jatagan uspoređen s datiranim crnosapcima (starije izrade), najvjerojatnije je iz 17. ili 18. st. Sudeći po

imenima ADLAN koje je arapsko i HASAN ALA, tursko nije isključeno da je jatagan importiran negdje s Istoka ili je izrađen u vrijeme još snažnog carstva, kad je i u našim zemljama bilo još dosta stranog elementa.

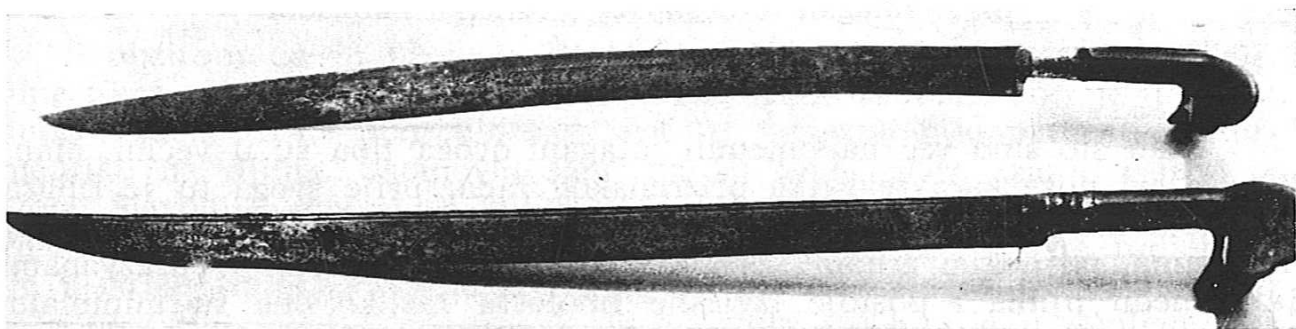
Sl. 3. Jatagan br. 333 s natpisom (detalj)

Jatagan inv. br. 346: Dužina 78 cm. Također je crnosapac. Okovan srebrnim čakanovanim limom sa cvjetastim i lisnatim ornamentom. S obje strane sječiva je nešto bogatiji srebrom inkrustirani ornament. Sudeći po nevjesto urezanim linijama izgleda da ih je radila ista ruka koja je i skovala jatagan iako znamo da su oružje obično ukrašavali drugi majstori, kujundžije i srmadžije. U ornamentu na sječivu su natpisi:

Vlasnik OSMAN (vjerojatno Turčin ili domaći musliman)

Izradio ALI—HATIF (najvjerojatnije Arapin)

Uzdužni arapski natpis tokom vremena postao je nečitak.

Sl. 4. Jatagani br. 346 i 358

Jatagan inv. br. 358: Dužina 69 cm. Bez ikakvog je ukrasa s koštanom kabzom. S obje strane sječiva su jednostavno tauširani ornament. U jednom je natpis na arapskom jeziku:

Vlasnik ABDU

Izradio HASAN (najvjerojatnije su obojica bili Turci).

U produžetku je aja:

OSLANJAM SE NA SVOG STVORITELJA

Jatagan inv. br. 383: Dužina 68 cm. Isto tako crnosapac s jače izvi-jenom oštricom. Držak je od crne kosti. Okovan je jednostavnim, bez ikakvog ukrasa, čvrstim srebrnim limom koji je vjerojatno iz novijeg vremena jer odudara od sječiva koje je starijeg datuma. To se vidi i po istrošenosti a i po primitivno ugraviranim natpisima na arapskom jeziku:

Vlasnik MALIK—OMAR (vjerojatno Arapin)

U osmorokutnom okviru:

Izradio OSMAN (Turčin ili domaći musliman)

U sječivu je ugravirana i 1122. godina po hidžri (po našem računa-nju 1710/11. godina). Prema tome to je najstariji datirani jatagan u zbirci muzeja na što smo već ranije upozorili. Inače tipološki je analogan jata-ganima inv. br. 333, 346 i 358. Ne samo što je crnosapac kao i prethodna tri jatagana već isto tako nema parazvane što je inače tipično kod svih jatagana kasnije proizvodnje.

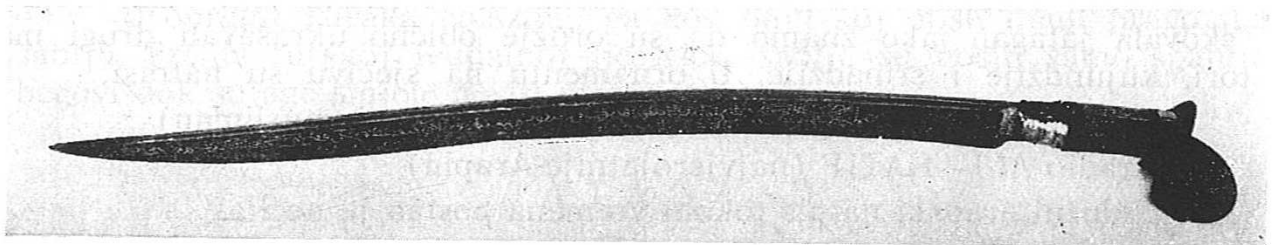
Upravo po ovom elementu razlikuje se od prethodnih crnosapaca:

Jatagan inv. br. 697: Dužina 69 cm. Ovaj jatagan ima parazvane iako mu je hašrma kao i kod ranijih od srebrnog lima s čakanovanom orna-mentikom.

Datiran je s 1232. godinom po hidžri (po našem računanju 1816/17. godina). Dalje je ispisano:

Izradio HASAN

Vlasnik OMER

Sl. 5. Jatagan »crnosapac« s turskim natpisom

Bjelosapci »prizrenskog« tipa

Kao što smo već napomenuli jatagani ovoga tipa su u većini. Manje ili više svi nose karakteristike prizrenskog rada: prije svega tu je filigran od mjedi na okovu s tipičnim elementima, tordiranom žicom, romboidnim pločicama, po nekim zrnom koralja i rozetama na hašrmi i parazvanama. Iako među njima i postoje izvjesne tipološke razlike one su minimalne. Možda samo u nekim detaljima, kao što je broj zavoja na parazvanama ili četvrtasta dugmad među ušima (račvama). No bez obzira na to, bez sum-nje radi se o istom tipu jatagana. Jedino što se postavlja pitanje: nije li taj tip jatagana, koji je toliko karakterističan za jatagandžije Prizrena, izra-đivan po istom uzoru i u drugim gradovima. Iako postoji i ta mogućnost — radi pojednostavljenja ostat ćemo ipak kod naziva »prizrenski tip jata-gana.

Jatagan inv. br. 364: Dužina 69 cm.

Hašrma: njen širi dio između račvi na dršci (kabzi) kao i uši među parazvanama obrubljen je tordiranom žicom, s tim što je širi dio ispunjen

simetrično poredanim i gustim bobičastim ukrasom. Uži dio (između parazvana) kombinacija je razvučenih krugova i romboidnih pločica.

Parazvane; izrađene su isto tako u filigranskoj tehnici i tehnici granulacije, s kombinacijom izduženih krugova od tordirane žice, romboidnih pločica i sitnih bobičastih ukrasa.

Sječivo; ukrašeno je s obje strane. Natpisi arapski pisani na turskom jeziku u ligaturnom su spletu floralnih oblika i tauširani zlatom:

Izradio MUHAMED—HASAN

Vlasnik MUHAMED—SAID (po svoj prilici obojica Turci)

U tekstu do kruga u kojem su ova imena ponovno se potvrđuje da je vlasnik doista SAID—MUHAMED.

Na desnoj strani sječiva u krugu je ovaj tekst:

MUHAMEDE SMILUJ SE, MUHAMED AMISKANDAROV

Ovaj jatagan datiran s 1226. po hidžri (ili 1811. godinom)

Sl. 6. Jatagan iz 1811. godine s crtežem ornamenta (br. 364)

S obzirom da je Leontije Pavlović opisao sličan jatagan iz 1800/01. godine ukazavši na sličnost s jataganom br. 160/29 iz 1805. koji je u zbirci Vojnog muzeja JNA,⁴⁰ uporedio sam sva tri jatagana i to prvenstveno ornamentiku na njima. Ustanovio sam, da su jatagani iz Azanje i ovaj iz Muzeja Slavonije mnogo sličniji što dokazuje gotovo isti ornamentalni ukras. Zato pretpostavljam da ova dva jatagana potječu iz iste radionice. Koje i gdje? Nažalost na to za sada ne možemo odgovoriti. Da nismo daleko od istine potvrđuje i ime istog majstora (Mehmeda ili Muhameda) i gotovo isti vjerski tekst:

MUHAMEDE SMILUJ SE

Jatagan inv. br. 380: Dužina 71 cm. Ornamentiranje na sječivu bitno se razlikuje od prethodnog jatagana. S desne strane je tipičan orijentalni, srebrom tauširani ukras s arapskim natpisom:

S NJIM ĆU SE POMOĆI

Vlasnik NOHAN (vjerojatno Turčin) i godina 1230. po hidžri (odnosno 1815.) djelomično prebrisana.

Na lijevoj strani u krugu je šestokraka zvijezda tzv. Solomonov pečat, o kojoj je već ranije bilo riječi. Ostalo je slično kao na jataganu br. 364.

Hašrma; širi dio ukrašena je filigranom s izduženim kružićima od tordirane žice i sa sedam dugačkih koralja (merdžana). Između račvi od bjelokosti je kvadratična pločica. Na užem dijelu hašrme su izduženi kružići.

Parazvane; standardno su polulistaste i obrubljene tordiranom žicom. Sa svake strane je po jedna rozeta i jedan crveni kamen.

Sl. 7. Jatagan iz godine 1815. (br. 380) detalj s natpisom)

Jatagan inv. br. 384: Dužina 77 cm. Datiran je s 1226. godinom po hidžri odnosno s 1811. god.

Sječivo; dosta je istrošeno, inače bez osobitosti. Jedino su upadljivi ukrasi inkrustirani tankom srebrnom žicom s obje strane i čitavom dužinom sječiva. Zbog plitke inkrustacije, ornamenti koji predstavljaju kombinaciju uobičajenih floralnih motiva, dosta nevješto izrađenih simbola i natpisa arapskim slovima, postali su uslijed vremena i duge upotrebe slabo čitljivi.

Hašrma; je kao i kod prethodnih bjelosapaca filigranski rad s uobičajenom kombinacijom razvučenih krugova, romboidnih pločica, bobičastih ukrasa i obrubom od tordirane žice.

Parazvane su polulistaste s dva zavoja.

Sl. 8. Jatagan iz godine 1811. s detaljem ornamenta, simbola i natpisa (br. 384)

Jatagan inv. br. 386: Dužina 73 cm. Sudeći po finoći izrade, a posebno po zlatom tauširanoj ornamentici s obje strane sječiva vidi se da je jatagan rađen za ugledniju osobu. To potvrđuje i natpis u jednom od dva četvrtasta okvira:

Vlasnik SULEJMAN—AGA

Izradio OMAR GALIFA (vjerojatno Arapin)

U drugom okviru je ohrabrenje:

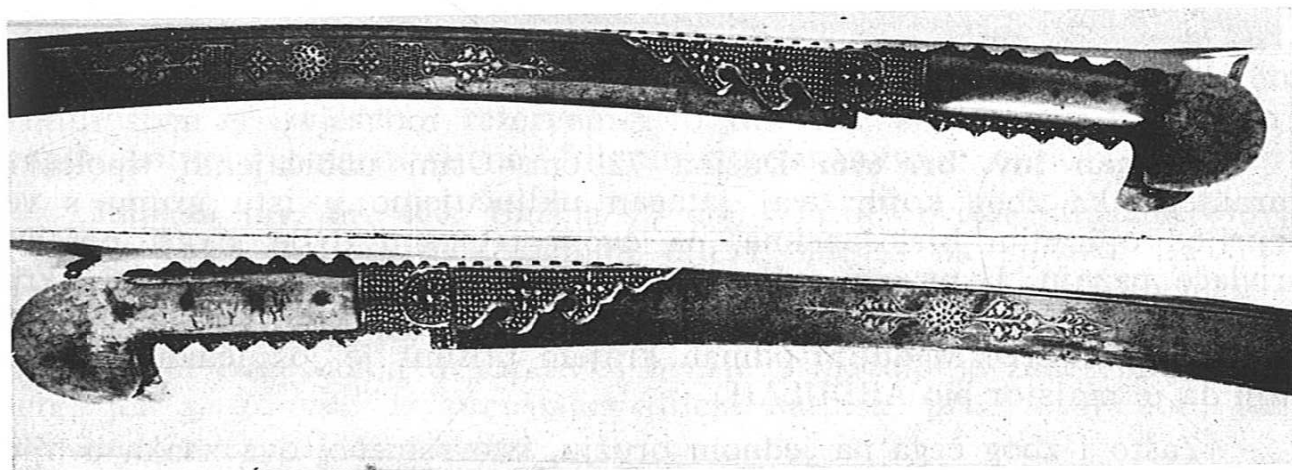
NEKA SE NEPRIJATELJ RASPRŠI OD ŽESTINE OVOG NOŽA

Ovaj isti tekst i godina izrade (1220. po hidžri ili po našem računanju 1806.) nalazi se na jataganu koji je opisao M. R. Barjaktarević u kraćem osvrtu Vesnika 8—9, Vojnog muzeja JNA⁴¹ i to nas navodi na misao da ova obadva jatagana potječu iz iste radionice.

I okovi na ovom jataganu su drugačiji nego kod prethodnih.

Hašrma; je solidno rađena od djelomično »štancanog« mjednog lima. Na njemu su visoko ispupčene rozete naizmjenično cvjetastog i okruglog oblika. Okolo su razbacani bobičasti ukrasi. Uži dio hašrme izrađen je u filigranskoj tehnici. Između račvi na dršci su dvije istaknute kvadratične pločice. Drugi okov, parazvane su uobičajenog polulistastog oblika s gustim bobičastim ukrasima.

Opisani ukrasni elementi na dršku jatagana izrađeni su već pod jasno izraženim utjecajima zapadnjačkog baroka što je samo još jedan od dokaza o snažnom utjecaju zapadnjačkih stilova koji naročito od 19. st. sve više prodiru u orijentalne stilske forme.

Sl. 9. Jatagan br. 386 iz godine 1806. (obje strane)

Jatagan inv. br. 398: Dužina 79 cm. Bjelosapac je kao i ostali. Ukrašen je gotovo istom tehnikom i elementima kao i svi do sada opisani bjelosapci. Znači kabza od bjelokosti i s bogato ukrašenim okovima, hašrmom i parazvanama.

Međutim, iako svi ovi elementi upućuju na prizrenski tip, ovaj jatagan odudara od ostalih svojim znatno većim ušima na dršci i s mnogo masivnijim dužim i jače savijenim sječivom koje je i znatno šire pri vrhu. Zbunjuju i ornamentika kao i natpisi na arapskom i turskom jeziku što svakako dozvoljava pretpostavku da su i vlasnik i kovač jatagana bili stranci.

S desne strane sječiva u ribolikom ukrasu je: 1279. godina po hidžri, odnosno po našem računanju 1862./63. U zaokruženju ornamenta je arapski natpis:

BOG MI DOZVOLJAVA DA SE S NJIM BORIM U RUCI

i zatim aja:

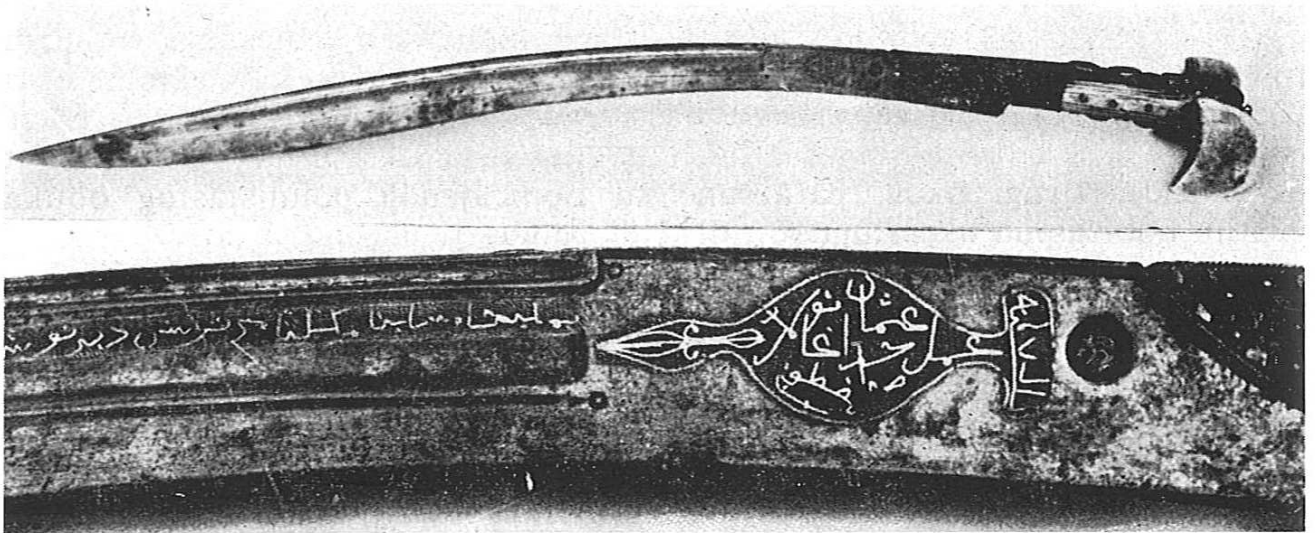
MUHAMEDE SMILUJ NAM SE

Uz ivicu sječiva su na arapskom i turskom jeziku:

arapski; BOJIM SE TEBE BOŽE I ZATO RATUJEMO ZBOG TEBE

Turski nije pročitano.

S druge strane sječiva u istoj stilskoj formi je samo uzdužni vitičasti ornamentat i već opisana šestokraka zvijezda.

Sl. 10. Jatagan br. 398 iz godine 1862/63. s dijelom natpisa

Jatagan inv. br. 696: Dužina 72 cm. Osim uobičajenih tipoloških karakteristika zbog kojih ovaj jatagan uključujemo u istu grupu s već naprijed opisanim bjelosapcima, na ovom jataganu dvije stvari posebno privlače pažnju. U prvom redu, s desne strane je zlatom tauširani ukras s dva natpisa od kojih je čitak samo jedan. U njemu stoji da je jatagan izradio MEHMED. Međutim odmah krajem utisnut je još jedan u kojem stoji da je majstor bio ABDULAH.

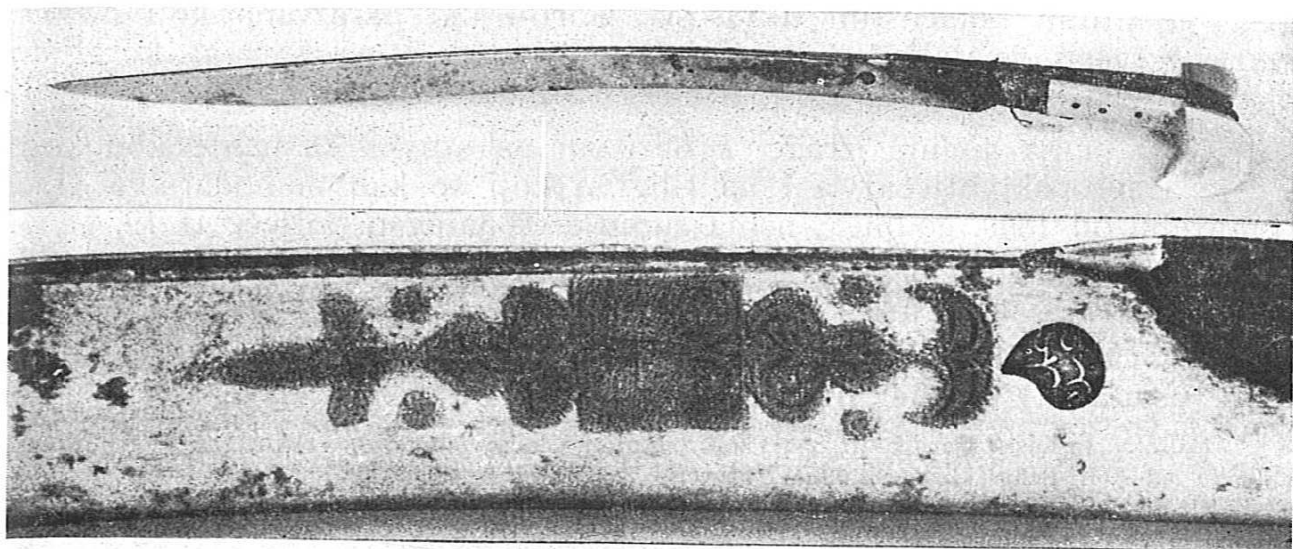
Zašto i zbog čega na jednom oružju, istovremeno, dva znaka dvojice majstora koji tvrde da su ga izradili, nije jasno. Očito je da je jedan znak stariji i to je po našem mišljenju onaj koji je utisnut prilikom samog kovanja sječiva. Tauširani natpis zajedno s ukrasom vjerojatno je kasnijeg datuma i nije isključeno da se odnosi samo na majstora koji je dodao ukras jataganu. To je prilično rijedak slučaj.

Drugi dio spomenutog natpisa sadrži vjerojatno ime vlasnika, ali je ono teško čitljivo.

Pažnju privlači i motiv s druge tj. lijeve strane sječiva. U krugu

je zlatom tauširani simbol za kojeg Arseven smatra da je simbol Sunca koji se sačuvao još iz hetitskog vremena.⁴²

Sl. 11. Jatagan br. 696 s detaljem ornamenta i natpisa

Jatagani »skadarskog tipa«

Jatagani ovog tipa čine zasebnu i bitno različitu grupu od prethodna dva tipa jatagana. Držak kao i ostali okovi izrađeni su od srebra s karakteristikama albanskog kujundžiluka pa se, prema mišljenju Đurđice Petrović, pretpostavlja da uglavnom potječu iz Skadra koji je bio centar ne samo nožarsko-jatagandžijskog zanata već posebno i centar finih filigranskih izrađevina.

No, to se ne može uzeti kao apsolutno pravilo. I na ove jatagane može se primjeniti ono što smo rekli i kod »bjelosapaca«. Iako sve karakteristike upućuju na skadarsku provenijenciju ipak se sve to ne može uzeti kao siguran indikator prema kojem bi ovo oružje moralo pripadati isključivo majstorstvu skadarskih kovača i ukrašivača oružja. I tu, naime, treba primiti stvar s izvjesnom rezervom i to tim više što znamo da je bilo i drugih centara veoma razvijenog filigranskog zanatstva.

Jatagan inv. br. 400: Dužina 75 cm. Vlasnik ovoga jatagana bio je MUMIN. Tako stoji u zaokruženom dijelu natpisa na sječivu. Da li je to ime ili samo uopćeni naziv za »pravog« Muhamedovog sljedbenika — kako se i danas još mnogi Arapi s ponosom nazivaju — teško reći. U svakom slučaju ovo veoma dekorativno oružje pripadalo je zanesenom borcu vjere, jer se to vidi iz preostalog dijela natpisa, pisanog lijepim, iako jednostavnim arapskim pismom:

S OVIM ĆU OSTVARITI SVOJ CILJ

Bez sumnje, ovaj jatagan je pripadao nekom odličniku. Sav je u masivnom srebru i finom raskošnom filigranu. Najdekorativniji dio čitavog ovoga jatagana je **hašrma**. Bogato je ukrašena s obje strane kabze s po četiri visoko ispupčene rozete i četiri velika zrna koralja. Sa svake njene strane je po jedna četvrtasta pločica 1 cm² površine. I na samim ušima kabze nalazi se s gornje i donje strane po jedno koraljno zrno.

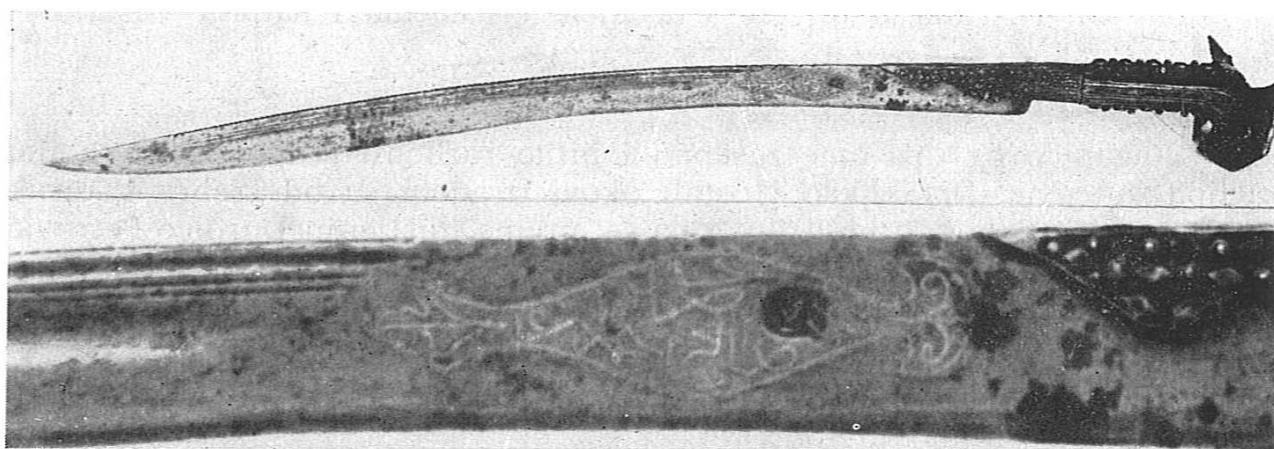
Parazvane su također u srebrnom filigranu. Kao i ostale polulistastog su oblika, samo za razliku od drugih koje imaju dva do tri velika barokna zavoja ove imaju čak osam sitnih zavijutaka obrubljenih tordiranom žicom. Kujundžija ih je ukrasio mnoštvom asimetrično postavljenih romboidnih

pločica i sitnim bobičastim ukrasima. Gornji dio parazvana koji obavija držak, ukrašen je također bobičastim ukrasom i po jednim koraljnim zrnem sa svake strane.

Iako nema godine izrade, s obzirom na stilske elemente kod kojih se osjeća evropski utjecaj, a i na filigran koji se kao pomodarstvo vraća u upotrebu od 1800. godine⁴³, nema sumnje da jatagan potječe iz 19. stoljeća i to iz neke albanske kujundžijske radionice možda baš iz Skadra.

Kanija ili korice jatagana presvučene su crnom kožom i na donjem dijelu okovane srebrnim limom s biljnim ornamentom dok je na gornjem dijelu (usadniku) također filigran.

MUMIN (arapski vjernik tj. onaj koji vjeruje). Emir-el-muminin, vođa vjernika bio je naslov kalifa od Abu Bekra. Inače i danas, naročito među Arapima starog porijekla, ističe se da su mumini tj. da vuku porijeklo od pravih Muhamedovih sljedbenika.⁴⁴

Sl. 12. Jatagan br. 400 s detaljem ornamenta i natpisa

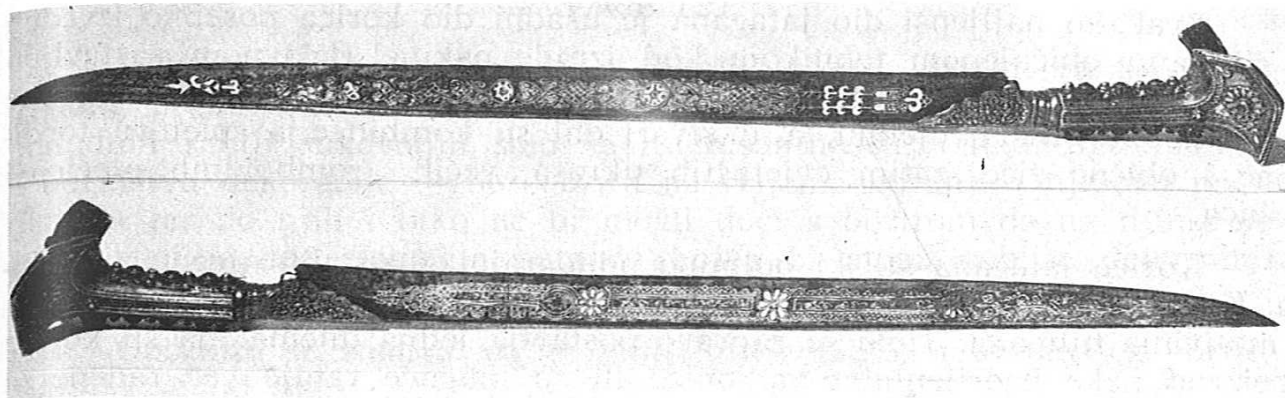
Jatagan inv. br. 695: Dužina 71 cm. Ovaj dugi nož svrstali smo među jatagane iako on u stvari predstavlja neku sredinu između jatagana i pale. Sječivo mu je sasvim ravno. Po čitavoj njegovoj dužini s obje strane je srebrom tauširani cvjetasti ornament. No, samo na desnoj strani je uzdužni natpis i to na arapskom i turskom jeziku.

Pročitani su samo arapski dio teksta koji u zaokruženom dijelu ornamenta glasi:

Izradio OSMAN

Vlasnik HASAN—AGA—NUR (vjerojatno Turčin)

Godina izrade je 1282. po hidžri odnosno 1866. naše ere. Iako dekoracija parazvana, hašrme i kabze veoma podsjeća na jatagan inv. br. 400 već na prvi pogled uočljivo je da je to samo najobičnija kopija i to lijevana od srebra. Zbog toga čitav jatagan djeluje masivnije i razumljivo teži je. Međutim, bez obzira na umjetnički inkrustirani ornament na sječivu (koji je vjerojatno rađen kasnije) vrlo vjerojatno je da je jatagan tvornički rad. Do te pretpostavke dolazimo ne samo zbog vrste tehnike već i zbog kasnije godine izrade tj. vremena kad je tvornička proizvodnja naveliko već potiskivala, u svim područjima, ručni način izrade. Ukoliko smo u pravu onda nam ostaje sasvim otvoreno pitanje njegove provenijencije, jer nam nije poznato gdje bi se izrađivali jatagani ove tipologije.

Sl. 13. Obje strane jatagana br. 695

Jatagan inv. br. 580: Dužina 75 cm. Ovaj jatagan je djelo profinjene filigranske tehnike. Oblikom kabze i ukrasima veoma podsjeća na jatagane inv. br. 400 i 695, iako nije teško razabrati da je to ipak rad drugog majstora i druge radionice. Posebno pada u oči, da se jatagan zapravo sastoji od tri različita dijela i dvije razne tehnike. Naime, dok su držak i okovi (hašrma i parazvane) kao i prsten usadnog dijela kanije (korica) izrađeni u filigranu, same korice su od ornamentiranog štancanog lima.

Naročito bogato su opremljeni hašrma i uši kabze. Dužinom čitave **hašrme** poredano je u naizmjeničnom nizu 14 koralja i osam nešto više istaknutih rozeta s pratećim bobičastim ukrasima. Uši drška obrubljene su s gornje i donje strane s dva reda tordirane žice i redovima kružića. Na svakom uhu jatagana izrađena je od kružičaste žice cvjetasta rozeta s po jednim koraljem u sredini. **Parazvane** su običajenog polulistastog oblika s nepravilnim zavijutcima oivičenim tordiranom žicom. U stilu ostalih, filigranom uobličjenih motiva i ukras na parazvanama je kombinacija kružića, romboidnih pločica i sitnih rozeta. Sve ovo je jasan primjer turskog baroka.

Za čudo sječivo ovog bogato ukrašenog jatagana je vrlo skromno dekorirano s jednim jednostavnim ribolikim ornamentom u kojem je arapski natpis:

Izradio SALIH

Vlasnik AHMED—ALI

Na suprotnoj, desnoj strani sječiva je dosta čest motiv na arapskom oružju — dva popreko postavljena kvadrata — koji je, prema mišljenju E. Westermarcka, nastao od dvostrukog krsta. Strane tog kvadrata treba smatrati kao linije koje vezuju vrhove ovog krsta.⁴⁵ Simbolično njegovo značenje nije objašnjeno.

Sl. 14. Jatagan br. 580

Svakako najljepši dio jatagana je usadni dio korica posebno izveden u filigranu običajenom tehnikom kod izrade nakita. Uglavnom sastavljen je od četiri paralelna, međusobno zavarena prstena od kojih svaki za sebe čini zasebnu stilsku cjelinu. A u stvari oni su kombinacija spletova tordirane i obične žice, zatim cvjetastih ukrasa, većih romboidnih pločica i bobica.

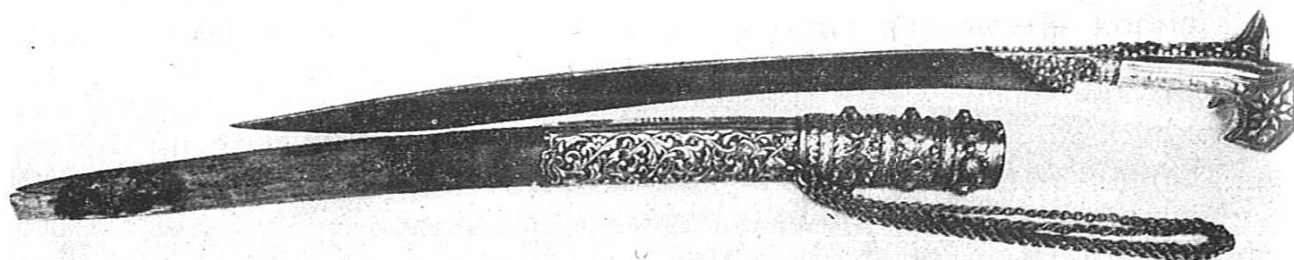
Korice jatagana stilski potpuno odudaraju od ostalih njegovih dijelova. Kao što smo već rekli, izrađene su od štancanog ornamentiranog lima s motivima tulipana. Time se zapravo postavlja jedna dilema: da su korice proizvod neke neorijentalne radionice ili su moguće ranije već rađene za neki drugi jatagan možda čak u tzv. »periodu tulipana«.

»Period dekoracije tulipana« (1703. — 1730. god.) poklapa se s naglim opadanjem moći turskog carstva. U dekoraciji dominira stilizirani cvijet tulipana po čemu i je ovaj period razvoja turske umjetnosti dobio ime. Ovaj period tulipana više nagovještava evropeizaciju turske umjetnosti nego što označava originalnu umjetničku aktivnost.⁴⁶

Još veći stilski nesklad pokazuje **jatagan inv. br. 466**: Dužina mu je dosta manja od ostalih, svega 61 cm. Ovaj primjerak u stvari je sasvim neobična kombinacija izvanredno fine, gotovo umjetnički izvedene filigranske tehnike i industrijskih oblikovanih ukrasa. Ovaj jatagan, kojem nažalost manjka donji dio okova na koricama, u stvari je djelo tri modaliteta izrade. Sam jatagan je izradio neki običan sabljar ili nožar-bičakdžija. Kažemo neki jer nigdje ne stoji njegovo ime. Kabzu s karakterističnim ušima izlio je od srebra drugi majstor. Okov na koricama, od tula-srebra s bogatim vitičastim ornamentom u pseudo-renesansnom stilu, industrijski je rad i vjerojatno izliven negdje u Austriji ili Italiji. Međutim punu vrijednost jataganu dao je teldžija ili kujundžija, posljednji majstor koji je radio na ovom oružju. S pozlaćenim srebrom oplemenio je ne samo svoje filigransko remek-djelo već i čitavi jatagan. To uz stilizirana koraljna zrna i zrna od brušenog kamena kontrastno djeluje i još i više povećava efekat jedne impresije o ovom majstorski izrađenom oružju.

Na ovom jataganu neobično je i to što na metalnom dijelu korica ima prsten s dvostrukim lancem. Vjerojatno za vješanje jatagana o pojas što je malo neobično za ovo oružje koje se kao po pravilu nosilo zataknuo u bensiлахu s ostalim čitavim malim arsenalom drugog oružja.

Iako je bez ikakvih određenijih oznaka, prosuđujući samo po elementima jedne usavršenije proizvodnje, mislimo da se radi o jataganu iz kraja prošlog stoljeća.

Sl. 15. Jatagan br. 466

S A B L J E

Dok smo kod jatagana izbor izvršili prema starosti tj. kronološkim redom, prema načinu ukrašavanja, tipološkim osobinama i t. sl. kod orijentalnih sablji rukovodili smo se interesantnošću, vrijednošću materijala i bogatstvu dekoracije — bez obzira na vrijeme kovanja i njihovu provenijenciju jer do njih i tako ne bi mogli doći s obzirom da na njima nema upravo ni jednog elementa pomoću kojeg bi mogli pobliže determinirati bilo koji primjerak ovog oružja.

Općenito se smatra, da je sablja orijentalnog i to novijeg porijekla. Razvila se od mača naoštrenog samo s jedne strane. U srednjem vijeku sablja je glavno oružje lake konjice nomadskih naroda (Avara, Mađžara, Arapa, Turaka, Mongola, Perzijanaca i dr.). Tako je na Bliskom istoku i u centralnoj Aziji, mnogo prije nego u Evropi, bila poznata »azijska sablja« u obliku polumjeseca. U zapadnoj Evropi, gdje je prenijeta za vrijeme križarskih ratova sablja se mnogo upotrebljavala u 13. st. Od 14. stoljeća postepeno ju potiskuje mač, a gubi na značenju kad i ostale vrste hladnog oružja, pojavom i razvojem vatrenog naoružanja. Od 18. st. upotrebljava se u pješadiji još samo kao znak oficirskog dostojanstva dok u naoružanju konjice ostaje sve do njenog ukidanja.⁴⁷

U našim zemljama sablja je ušla u širu upotrebu tek od turskog prodora na Balkan.

Uglavnom sablja je oružje za sječenje (»posjeklica«) te se sastoji od balčaka, oštrice te korica nazvanih »dipluci«. Za razliku od jatagana koji se nosio u bensilahu, sablja visi o gajtanu ili tkanici koja se nosi oko pasa ili vješa o desno rame.⁴⁸ Sablje se od jatagana bitno razlikuju i po bogatstvu formi koje su se kroz stoljeća stalno mijenjale. Pored različito izvedenih drški sablje se razlikuju i po obliku sječiva. Tako ih ima ravnih ili sa sječivom manje ili više zavnutim, zatim sa sječivom zavnutim čitavom dužinom ili samo pri vrhu. Manje više sve ove forme koje su postale uobičajene i u Evropi, nastale su pod utjecajem arapsko-turskih kovača oružja. Međutim s vremenom, karakteristike sablji raznog porijekla toliko su se izmiješale i toliko izgubile svoju tipološku karakterističnost da je ponekad postalo teško razlikovati orijentalnu sablju od zapadnjačke. Tek po obliku drška ili balčaka i savijenosti sječiva, ukoliko nema nekih drugih tipoloških elemenata ili natpisa, donekle se može utvrditi vrijeme kovanja sablje i zemlju u kojoj je proizvedena.

Prilikom izrade sablji koliko god one bile ukrašene, dekorativna strana je od sekundarnog značenja. Mnogo važnije je bilo, da sječivo bude dobro iskovano i kaljeno, da ima potrebnu tvrdoću i elastičnost kao i da kod zamaha ima što veću udarnu snagu. To se postizavalo posebnim tehnološkim postupkom kovanjem i kaljenjem čelika različite tvrdoće — koji je prenešen iz Indije, a zatim preko Damaska (»damasciranje« čelika) u mnoge čuvene radionice koje su kroz pokoljenja ljubomorno čuvala svoju tajnu kovanja.⁴⁹

Zbog toga što je sablja bila pretežno oružje imućnijih i ljudi od položaja i ugleda, sablje su najčešće bogato i ukrašene. Pojedini dijelovi, a pretežno držak ili balčak obličivali su ili okivali srebrom ili zlatom što je već pri prvom pogledu trebalo da istakne značaj onoga koji je sablju nosio. To je naročito slučaj kod orijentalnih sablji. Kod njih su čak i sječiva

bogato prošarana srebrnim ili zlatnim inkrustacijama ornamenata i raznih tekstova i to najčešće religioznih. Za razliku od jatagana gdje je ornamentika često bila vrlo uprošćena, na sabljama je ona obično od znatne umjetničke vrijednosti što im je samo još i više povećavalo cijenu.

I vještinu kovanja sablji donijeli su u našu zemlju Turci koji su sa sobom doveli i veći broj majstora sabljarskog zanata od kojih su kasnije potekla i kod nas nova pokoljenja sabljara.

Po mišljenju Čurčića, kod nas je izgleda najjači sabljarski centar bilo Sarajevo, jer se već 1566. godine, tj. sto godina nakon turske okupacije Bosne, u Sarajevu spominje posebna sabljarska čaršija. Razumljivo, da su najbolji kovači sablji bili u Turskoj gdje je postojala i duža tradicija ovog zanata. Posebno je bio poznat Damask ovjekovječen u čuvenim sabljama *d a m a s k i n j a m a*. I u drugim krajevima carstva kovale su se kvalitetne sablje pa su po tome i dobile imena: šamlijanke — prema Šamu u Siriji (vilajet kojem je pripadao i Damask), misirlije — sablje kovane u Misiru (Egipat) adžemkinje dobile su ime po Adžemistanu u Perziji.⁵⁰

I u Srednjoj Evropi su se kovale dobre sablje. Ta vještina se naročito raširila nakon križarskih ratova i to najviše u Njemačkoj i Italiji. Prema tome su i prozване: alemanke i prekomorke. Kod nas su bile poznate i sablje madžarčinje. Međutim, bez obzira na ime, preteže mišljenje da ove sablje nisu djelo madžarskih majstora već i opet turskih kovača oružja, u vrijeme dok su Turci gospodarili Madžarskom. Sve ove sablje na veliko su se uvezile u Hrvatsku i u druge naše zemlje pa čak i u Bosnu u kojoj je naročito bio razvijen sabljarski zanat.⁵¹

Praktični razlozi, a najviše način upotrebe, pored posebnog tehnološkog postupka prilikom kovanja, diktirali su drugi način i druge oblike ukrašavanja sablji nego što je to bio slučaj kod jatagana. Zato na drškama sablji nema filigrana, koji je hrapav i nezgodan za dugo držanje. Zbog toga su se dršci sablji pravili od drveta, kosti, roga ili jednostavno lijevali od metala u koji bi se naknadno umetali ukrasi od nekog plemenitijeg metala ili ukrasnog kamenja.⁵²

Od raspoloživih sablji izabrali smo 3 najzanimljivija, ali tipološki sasvim različita primjerka.

Tako je vrlo interesantan rad **sablja inv. br. 349**. Izrađena je u tula-srebru s niello tehnikom.

Ukrašavanje niello tehnikom primjenjuje se uglavnom kod metala, naročito kod srebra. Sastoji se u tome, da se udubine graviranih srebrnih predmeta ispune crnom masom srebrnog sulfida. Nakon pečenja na visokoj temperaturi, masa se čvrsto pripeče uz podlogu, a zatim se površina ukrašenog predmeta polira. Nepokriveni dijelovi srebra lijepo se ističu na crnoj sjajnoj pozadini. Ovaj postupak bio je poznat još u starom Egiptu i kod naroda Istoka. Primjenjivan je i u Rimu i u srednjovjekovnom zlatarstvu. Niello se naročito razvio u Italiji u 15. st. i još više u Rusiji (u gradu Tula odakle i naziv tula-srebro). Ova tehnika kasnije se mnogo upotrebljavala i u turskim zemljama.⁵³

Promatrajući izradu ove sablje, iako bez ikakvog pouzdanog znaka, teško je oteti se dojmu da se zapravo radi o sablji evropske provenijencije koja je nabavljena i naknadno ukrašena arapskim tekstovima za nekog turskog odličnika potkraj 19. stoljeća.

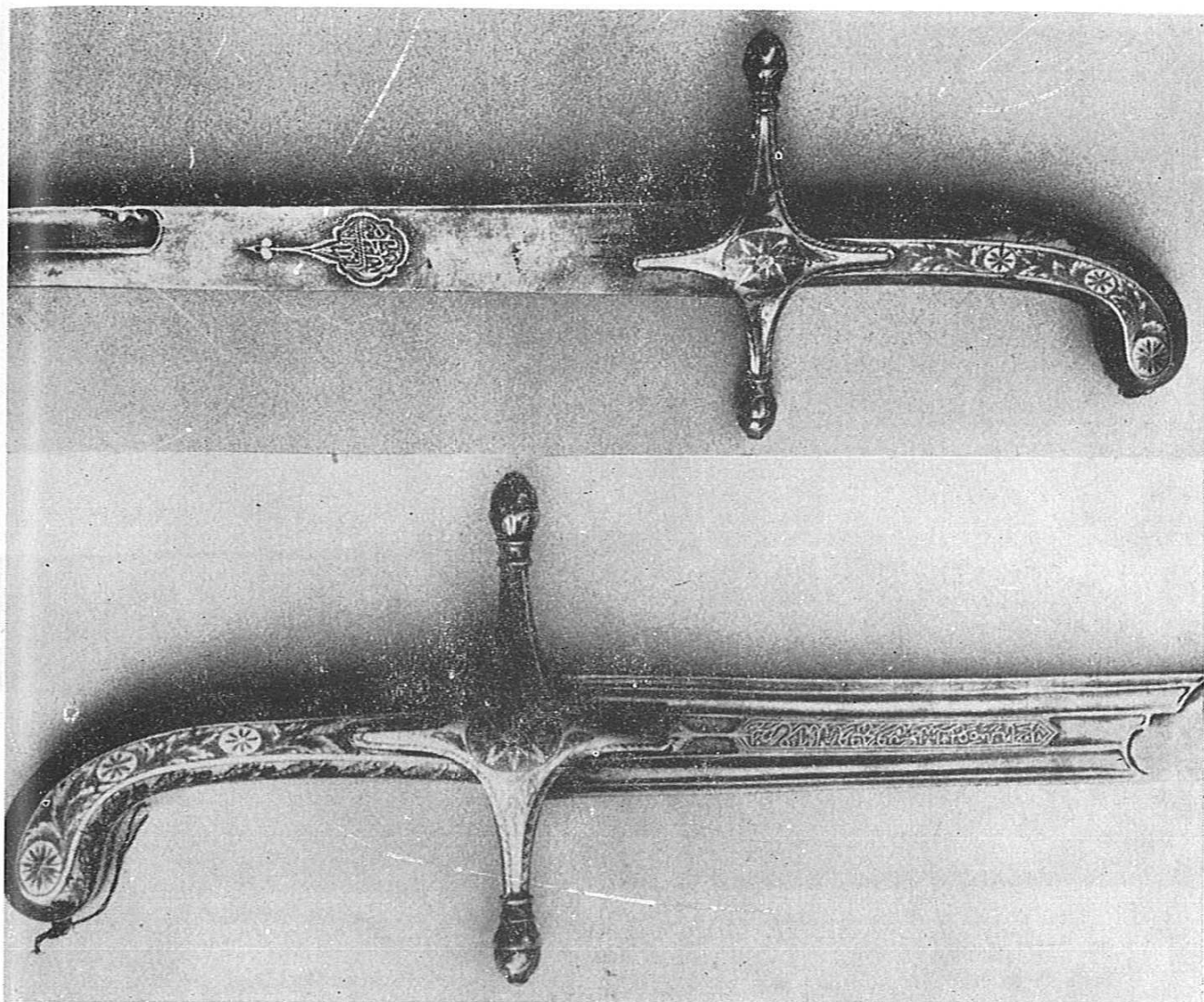
Držak sablje s malo savijenom glavicom kao i krsnica načinjeni su od tula-srebra u već opisanoj niello tehnici s ukomponiranim floralnim ornamentom. Sječivo je od prvorazrednog čelika sa stiliziranim rebrima.

Pri vrhu je znatno prošireno i ukrašeno zlatom tauširanim vitičastim ornamentom. U istom stilu, s obje strane sječiva također su zlatom tauširani grafički motivi raznoliko stiliziranog arapskog krasopisa. U pečatu na lijevoj strani je tekst:

BOG POZDRAVLJA MUHAMEDA

a na desnoj »aja« također na arapskom jeziku:

OD BOGA JE POBJEDA I ON ĆE DATI BRZU POBJEDU i zatim
(Bog Muhamedu) BUDI SRETAN S TVOJIM MUMINIMA

Sl. 16. Obje strane sablje br. 349

Sablja inv. br. 387: Za razliku od prethodne sablje ova sablja ima sva orijentalna obilježja. Sječivo je iskrivljenije, široko je i pri vrhu znatno šire. Na lijevoj strani sječiva je zlatom tauširana arabeska s uklopljenom ajom:

U IME BLAGOG I MILOSRDNOG BOGA KOJI NAM DIJELI SVE
DOBRO

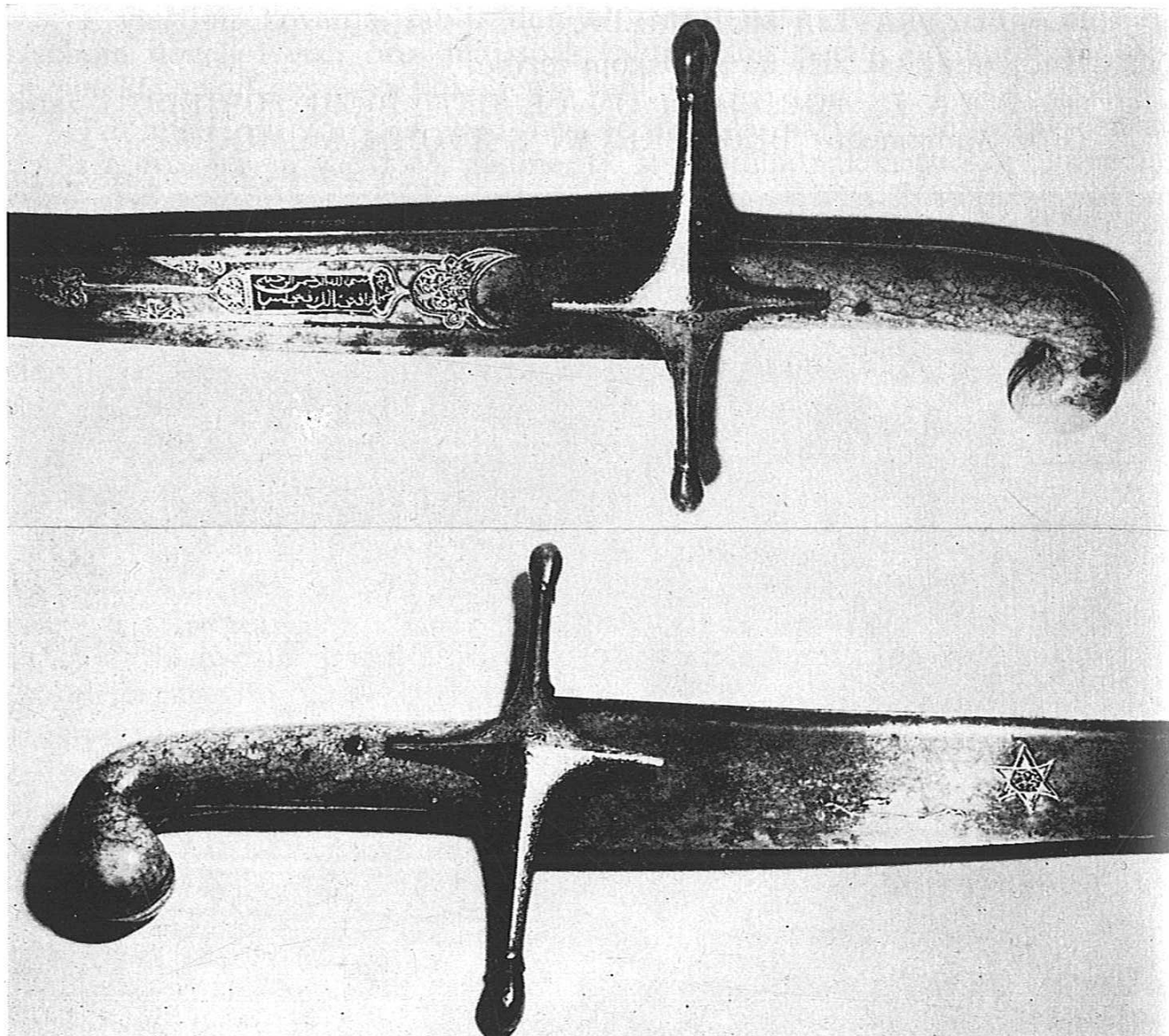
i ispod nje:

DAO SAM TI JASNU POBJEDU (vjerojatno Bog Muhamedu)

Na desnoj strani i opet je, nama već poznati simbol, šestokraka zvijezda s vjerskim tekstom:

KLANJAM SE MUHAMEDU

Držak sablje je bez osobitosti. Savijen je na vrhu i obložen s kosti. Korice (kanija) su od drveta i presvučene srebrnim limom s lisnatom ornamentikom.

Sl. 17. Obje strane sablje br. 387

Raritetom iznimne vrijednosti u čitavom ovom izboru hladnog oružja može se smatrati **sablja inv. br. 579**.

Zapravo na ovoj sablji neobični su i dostojni pune pažnje dekorativni elementi na sječivu sablje. Na desnoj strani, do same krsnice zlatom je tauširana rimovana pohvala sablji, izvanredan primjer arapske kaligrafije:

TI SI OTAC SVIH POBIJENIH MRTVACA

TI DIJELIŠ PRAVDU

RADI TEBE ĆE MNOGIMA NAPRAVITI MRTVAČKI POKROV

BOG JE JEDINI I SAMO ON VLADA

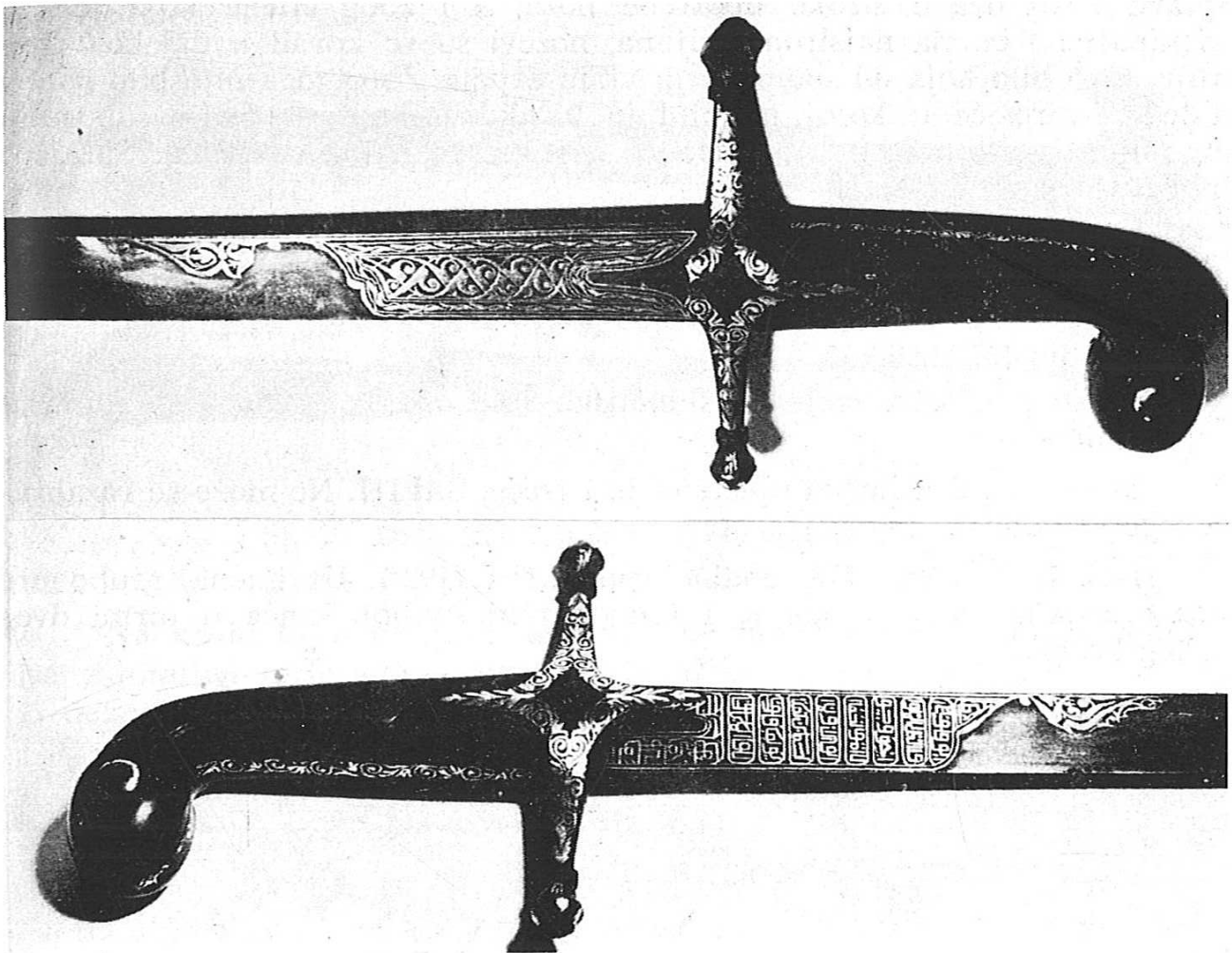
Na lijevoj strani nema teksta, ali je zato isto tako zlatom izrađen vitičasti ornament rijetke elegancije što u znatnoj mjeri odražava već jaki utjecaj evropske umjetnosti.

Držak sa savijenom glavicom pažljivo je izrađen od drveta. Metalni okov koji spaja njegove dijelove čitavom svojom dužinom tauširan je zlatnim viticama.

Korice su drvene i presvučene kožom dok su im krajevi metalni i također tauširani podudarnom ornamentikom. Radi vješanja sablje o pojas na koricama su dva stilizirana spljoštena prstena s dvije karike. S vanjske strane korica u uzdužnom žlijebu umetnut je ukras od guste srme.

Tipološki gledane, iako na njima nema datacije, sve tri opisane sablje najvjerojatnije potječu iz 19. stoljeća.

Sl. 18. Sablja br. 579 (obje strane)

ORIJENTALNI NOŽEVI (u užem smislu)

Od svih vrsta oružja nož se najčešće upotrebljavao i upotrebljava, ne samo u borbi već i u običnom životu. Ujedno je to oružje koje se u svom razvoju najmanje izmijenilo.

Kad je riječ o orijentalnom nožu ponekad ga je teško razlikovati od jatagana, handžara ili pale. Zbog toga je radi približeg označavanja ovog oružja prihvatljiva Čurčićeva kategorizacija prema kojoj je jatagan, handžar i palu označio kao »duge noževe«, a nož u užem smislu kao »kratki« ili »mali nož«. ⁵³

Noževi, često kao dio svakidašnje opreme, jednako kod muslimana ili nemuslimana kod nas —nosili su se u koricama (usaračeni) za pojasom, o lijevom bedru ili negdje sakriveni u odjeći. To je oduvijek bilo podmuklo oružje koje se koristilo u krajnjoj nuždi ili iznenada. To su one »guje iz potaje« koje spominje narodna pjesma:

...« Će su tebe guje iz potaje?
Glednu Musa brdu i oblaku
Otkud ono vila odgovara;
Maće Marko nože iz potaje,
Te raspori Musu Kesedžiju...⁵⁴

Upravo zbog ovako široke upotrebe noža, a i zbog cijene koja je bila pristupačna i onima najsiromašnijima, noževi su se kovali u daleko većem broju nego bilo koja od spomenutih vrsta oružja. Zbog toga nije bilo gotovo ni jedne varošice u kojoj ne bi bilo bičakdžija, nožara. Bolje i bogatije opremljene vrste noževa izrađivale su se u već poznatim centrima: Sarajevo, Prizren, Foča, Peć i dr.

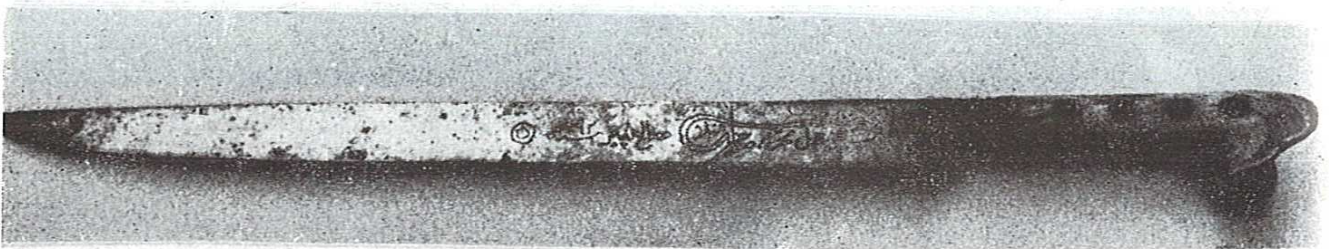
Nož inv. br. 379: običan je bičakdžijski rad s karakterističnom drškom od bjelokosti proširenom u dva uha. Pažnju privlače uglavnom samo natpis i simbol na jednoj strani sječiva dugačkog 28 cm:

Izradio MUHAREM

Vlasnik MINLA (nije muslimansko ime. Moguće je i bio Arapin ali nemusliman)

Među ova dva imena upleteno je i treće, SALIH. Ne može se razabrati na koga se odnosi.

Nož je izrađen 1778. godine (po hidžri 1192.). Uz imena, grubo urezana arapskim slovima, još je i šematizirani simbol Sunca u formi dvostrukog kruga.

Sl. 19. Orijentalni nož iz 1778. godine (br. 379)

Još sličniji jataganu odnosno handžaru je **nož inv. br. 348** čija je kabza od crnog roga s velikim ušima. Sječivo je kao i kod prethodnog noža ravno, isto tako dugačko 28 cm. Razlikuje se samo po tome što je s obje strane izgravirano imenima i tekstovima:
s lijeve strane;

Izradio MUHAREM

Vlasnik HASAN EL—HADŽ

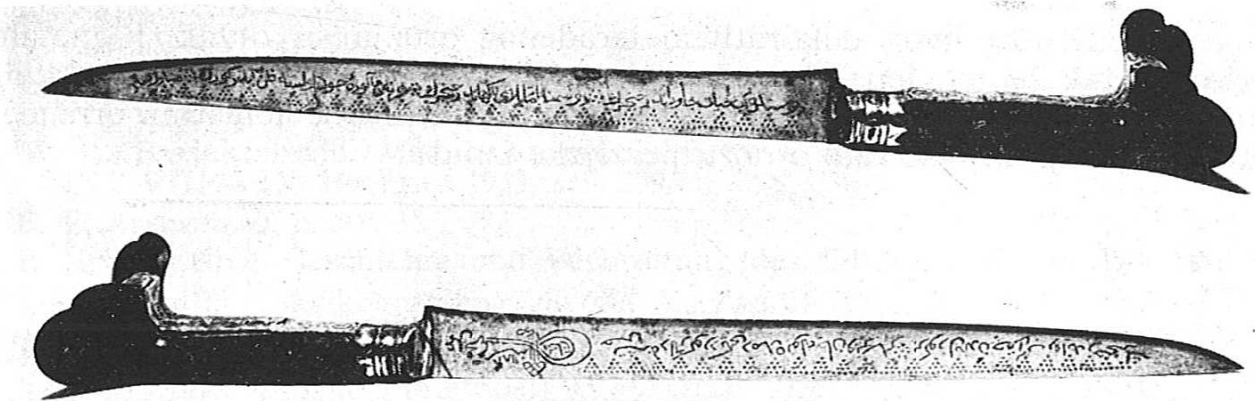
Godina izrade je 1774./75. (po hidžri 1188.) a zatim dulji tekst:

HUSEINE NEKA MI OVAJ NOŽ BUDE U POMOCI

Ostali dio teksta ostao je nepročitan.

S obzirom, da se majstor obadva noža zvao MUHAREM nije isključeno da ih je jedan te isti i skovao. To se čini još vjerojatnijim i zbog toga što su i približne godine kovanja. Procjenjujući prema imenima vlasnika koji su bili Arapi izgleda da se radi o importiranom oružju negdje sa Bliskog Istoka. To potvrđuje i tekst na nožu br. 379 u kojem vlasnik saziva Huseina, a ne Muhameda što je očit dokaz da se radi o gorljivom šiiti tj. pripadniku sekte čije su glavno uporište upravo arapske zemlje.

Husein, drugi sin kalifa Alije i Fatime Muhamedove kćeri (626—680) bio je kandidat stranke Alida za kalifsko prijestolje protiv nove dinastije Omejida. Unutrašnje borbe među protivničkim strankama dovele su do rascijepa islamskog svijeta na sunite i šiite. Husein je potučen i ubijen kod Kurbale na Eufratu, Šiiti ga štiju kao mučenika.⁵⁵

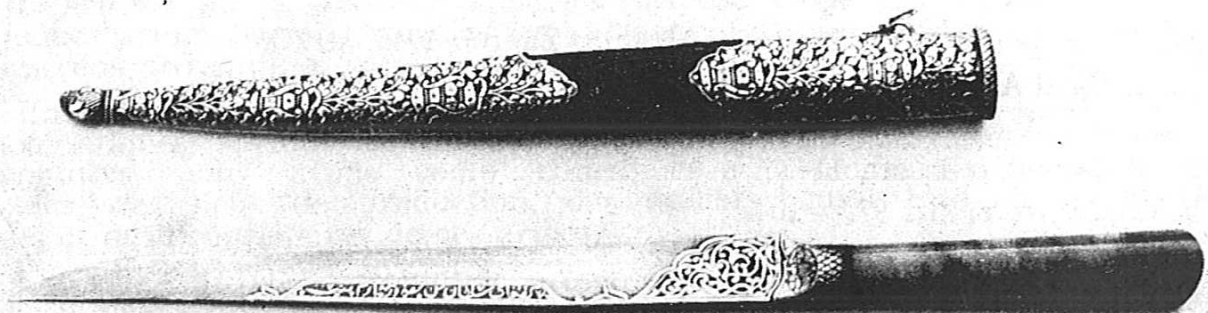

Sl. 20. Orientalni nož iz 1774. godine (br. 348)

Na kraju ovog pregleda orijentalnog hladnog oružja dodat ćemo još dva zanimljiva primjerka, bitno različita od ostalih, kod kojih se samo po dekoraciji može zaključiti da je u pitanju orijentalno oružje.

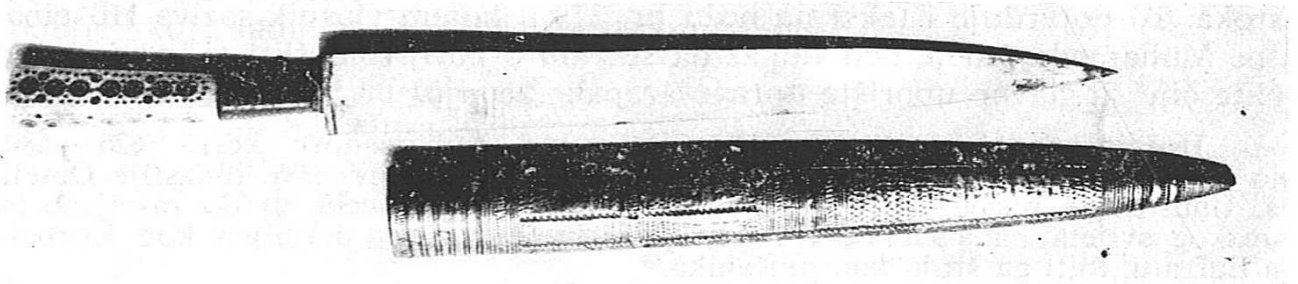
Takva jedna različitost je **nož inv. br. 395**. Dugačak je svega 30 cm. To je predmet najfinije izrade. Ukrašen je na obje strane sječiva zlatnom inkrustacijom. Nemoguće je odrediti provenijenciju. I da nije malo neobičnog arapskog natpisa:

OVAJ NOŽ JE MOJA ZAŠTITA
reklo bi se da je evropski rad.

Sl. 21. Orientalni nož s arapskim natpisom (br. 395)

Ništa manje nije zanimljiv ni **nož inv. br. 396** koji oblikom i načinom ukrašavanja odudara od svih prethodnih. Više liči na kamu s jakim dvosjeklim sječivom.

Sl. 22. Orientalni nož (perzijski) br. 396

Specifičnost ovog dekorativno izrađenog oružja su držak i metalne korice. Držak je izrađen od šestobride bjelokosti s intarziranim metalnim kružićima. Korice su od štancanog mjedenog lima s cvjetastim ornamentom. Najvjerojatnije se radi o nožu perzijske izrade.

- 1 N. Kosanović, Staro vatreno oružje u Muzeju Slavonije, Osječki zbornik XI, Osijek 1967. str. 140.
- 2 Đ. Petrović, Prilog datiranju jatagana prema mjestu izrade, Vesnik Vojnog muzeja JNA III, Beograd 1956., str. 172.
- 3 V. Čurčić, Starinsko oružje Bosne i Hercegovine, Glasnik Hrv. držav. muzeja u Sarajevu, Sarajevo 1944, str. 102.
- 4 E. Fermendžin, Acta Bosnae, Zagreb 1892, str. 353.
- 5 H. Šabanović, Evlija Čelebija (Putopis, odlomci o jugoslavenskim zemljama) Sarajevo 1957. II, str. 118 — 132.
- 6 Enciklopedija likovnih umjetnosti, III, Zagreb 1964, str. 10 («Islamska umjetnost»).
- 7 Isto, str. 11.
- 8 Gina Pischel, Opća povijest umjetnosti I, Zagreb 1969., str. 179.
- 9 Enciklopedija likovnih umjetnosti, III, str. 11 («Islam. umjetnost»).
- 10 Gina Pischel, o. c. str. 180.
- 11 Enciklopedija likovne umjetnosti, III, str. 601 («Oružje»).
- 12 Čamil Sijarić, Zapisi o gradovima, Sarajevo 1970, str. 79.
- 13 V. Čurčić, o. c. str. 102.
- 14 Isto, str. 102.
- 15 Ljubinka Rajković, Zbirka jatagana Vojnog muzeja JNA, Vesnik Vojnog muzeja JNA I, Beograd 1954, str. 116.
- 16 Isto.
- 17 M. Praunsperger, Oružje starih Hrvata, Zagreb 1943, str. 36.
- 18 Celal Esad Arseven, Les arts décoratifs Turcs, Istanbul str. 18.
- 19 Isto, str. 31
- 20 Lj. Rajković, o. c. str. 114.
- 21 V. Čurčić, o. c. str. 97. — 104.
- 22 M. Praunsperger, o. c. str. 36.
- 23 Đ. Petrović, o. c. str. 178 — 180.
- 24 F. Nopcsa, Albanien, Bauten, Trachten und Geräte Nordalbanien, Leipzig 1925, str. 146.

- 25 Đ. Petrović, o. c. str. 180.
- 26 Isto.
- 27 W. Boenheim, Waffenkunde, Leipzig 1890, str. 269.
- 28 Hans Kraemer, Der Mensch und die Erde VI, Stuttgart 1909, str. 240.
- 29 August Demmin, Die Kriegswaffen, Leipzig 1893, str. 716.
- 30 V. Čurčić, o. c. str. 97.
- 31 Stanojević, Narodna enciklopedija III, str. 277. (S. Trojanović, »Oružje«).
- 32 Lj. Rajković, o. c. str. 10.
- 33 Stanojević, o. c. str. 277.
- 34 Lj. Rajković o. c. str. 108.
- 35 Stanojević, o. c. str. 277.
- 36 Isto.
- 37 M. Praunsperger, o. c. str. 98.
- 38 Lj. Rajković, o. c. str. 109.
- 39 V. Čurčić, o. c. str. 99.
- 40 Leontije Pavlović, Prilog izučavanju azanjskih hajduka, Vesnik Vojnog muzeja JNA V, Beograd 1958, str. 274.
- 41 M. R. Barjaktarević, Mač i jatagan iz Petrova Sela, Vesnik Vojnog muzeja JNA VIII — IX, Beograd 1963, str. 299.
- 42 C. E. Arseven, o. c. str. 18
- 43 E. Krohn, Über Geschichte und Verbreitung des Filigrans, Berlin 1936, str. 39.
- 44 Enciklopedija Leksikografskog zavoda V, Zagreb 1961, str. 300 (»Mumin«).
- 45 E. Westermarck, Ritual and Belief in Marocco I, London 1926, str. 455.
- 46 Enciklopedija likovne umjetnosti IV, Zagreb 1966, str. 466. (»Turska«)
- 47 W. Boenheim, o. c. str. 274.
- 48 V. Čurčić, o. c. str. 110.
- 49 Isto.
- 50 V. Čurčić, o. c. str. 109.
- 51 Isto, str. 110.
- 52 Isto, str. 112.
- 53 Enciklopedija likovne umjetnosti III, Zagreb 1964, str. 548. (»Niello«).
- 54 V. Čurčić, o. c. str. 97.
- 55 Isto, str. 103.
- 56 Enciklopedija Leksikografskog zavoda III, Zagreb 1958, str. 472. (»Husein«).

INSCRIPTIONS ET ELEMENTS DECORATIFS SUR LES YATAGANS, SABRES ET COUTEAUX ORIENTAUX

Le Musée de la Slavonie à Osijek dispose d'une remarquable collection d'anciennes armes parmi lesquelles les yatagans, les sabres et couteaux orientaux sont les plus attractifs à cause de leur décoration riche et très spécifique.

En présentant quelques exemplaires de cette collection avec leurs éléments caractéristiques, surtout les ornements et les inscriptions, différents symboles et signatures, nous avons voulu contribuer à la connaissance des objets analogues, des lieux de production, des ateliers, aussi bien des noms des artisans et des propriétaires de ces armes.

Les yatagans et les couteaux présentés datent du 18-ième et du 19-ième siècles et plusieurs pièces qui ne portent aucune marque chronologique probablement même du 16-ième ou du 17-ième siècles. Les sabres appartiennent au 19-ième siècle.

De telles armes orientales, notre peuple a connues après l'invasion turque sur les Balkans. Depuis cette époque commence la production dans des ateliers de coutellerie. Les fondateurs de ces ateliers étaient des soldats turcs, des janissaires, qui, à cause de leur salaire insuffisant, se sont introduits successivement dans l'économie urbaine. Les centres de production de yatagans, de sabres et de couteaux étaient Prizren, Sarajevo, Herceg—Novi, Foča, Skoplje et autres. Il est connu tout de même, qu'on fabriquait des armes partout où séjournait l'armée turque. Par conséquent on peut supposer qu'on fabriquait des armes aussi à Osijek et dans les autres villes en Slavonie pendant l'occupation turque (1526 — 1687.).

Dans l'analyse des armes présentées on a prêté attention spécialement aux éléments décoratifs et aux inscriptions qui sont effectués par le procédé de l'incrustation, du niellage, du ciselage ou par le filigrane.

Sur quelques pièces des motifs symboliques d'une signification magique furent découverts dans l'ornementation.

Plusieurs exemplaires portent d'un ou de tous les deux cotés des inscriptions arabes incrustée en or ou en argent contenant le nom de l'artisan (du coutelier) ou du propriétaire de l'arme et aussi des textes religieux. La plupart des ces textes est reproduite en traduction.